

Marta Ples-Bęben

Wyobraźnia i nieświadomość

Nie-psychoanaliza
Gastona Bachelarda

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Marta Ples-Bęben – filozofka, wykładowczyni na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Członkini Association Internationale Gaston Bachelard oraz Towarzystwa Bachelardowskiego „Mythopoeia”. Autorka i tłumaczka publikacji poświęconych francuskiej filozofii współczesnej oraz recepcji fenomenologii w Polsce.

Wyobraźnia i nieświadomość

Nie-psychoanaliza Gastona Bachelarda

Dariuszowi i Konstantemu

Marta Ples-Bęben

Wyobraźnia i nieświadomość

Nie-psychoanaliza Gastona Bachelarda

Seria
Studia Philosophica Silesiensa (4)

Redaktor serii
Dariusz Kubok

Recenzje
Jadwiga Mizińska
Lech Witkowski

Patronat

Wprowadzenie

Zadanie, które przed sobą stawiam, polega na podążaniu za Bachelardowskimi odniesieniami do psychoanalizy. Moim celem jest pokazanie ich jako spójnego projektu determinującego tę bogatą, wewnętrznie zróżnicowaną, nieustannie ewoluującą filozofię. Zamierzam rozważyć psychoanalityczne wątki myśli Bachelarda zarówno w perspektywie pojęciowej, jak i koncepcyjnej oraz kontekstowej. Książka nie jest więc monografią dokumentującą i systematyzującą całość Bachelardowskiej filozofii, lecz propozycją takiego jej odczytania, które kładzie nacisk na psychoanalizę zarówno jako narzędzie przeformułowywane przez Bachelarda tak, by wpisywało się w jego projekty, jak i jako na kontekst, w ramach którego dokonywały się te wewnętrzne przekształcenia.

Psychoanalityczna koncepcja człowieka miała dla Bachelarda tak duże znaczenie, że gdy zwrócił się ku fenomenologii, deklaratywnie odrzucając psychoanalizę, faktycznie zachował wiele spośród jej założeń, zwłaszcza tezę o zakorzenieniu wyobraźni i tworzonych przez nią obrazów w nieświadomości. Założenie warstwowej struktury ludzkiej *psyche* pojawiło się w filozofii Bachelarda w 1934 roku, w książce *Le nouvel esprit scientifique*, na stronach której po raz pierwszy wspomniał nazwę Freudowskiej metody. W kolejnych latach filozof utwierdzał się w celowości stosowania psychoanalizy we własnych koncepcjach, co zaowocowało powstaniem psychoanalizy poznania obiektywnego. Psychologia głębi – najpierw w wydaniu Freudowskim, potem Jungowskim – pozostała istotnym punktem odniesienia aż do ostatnich prac, których psychoanalitycznej podbudowy bynajmniej nie usunęła perspektywa fenomenologiczna.

Zainteresowanie psychoanalizą znalazło odzwierciedlenie zarówno w filozofii nauki Bachelarda, jak i w jego filozofii wyobraźni poetyckiej. Elementem spajającym te dwa pozornie przeciwstawne obszary filozoficznego namysłu jest rozumienie istoty i zasad funkcjonowania

wyobraźni. Nie jest ona zdaniem Bachelarda bezpośrednim odbiciem i przekształceniem realnego porządku. Inaczej też niż Jean-Paul Sartre, według którego „negacja jest bezwarunkową zasadą wszelkiej wyobraźni”, jako że „trzeba wyobrazić sobie to, czemu się zaprzecza”¹, Bachelard dostrzegał w wyobraźni pozytywną moc transformowania obrazów powstających w psychice *homo imaginans* dzięki jego zetknięciu z przedmiotem wyzwalamym marzenie i wyobrażenie. Obecność twórczej aktywności wyobraźni nie podlega dyskusji w obszarze sztuki, którą Bachelard analizował między innymi w ramach psychoanalizy żywiołów. Natomiast w nauce, przez wtargnięcie subiektywności w obiektywny porządek *ratio*, wyobraźnia stawia przed poznaniem nieświadomione przeszkody epistemologiczne (*obstacles épistemologiques*). Zdemaskowanie tych przeszkód i wykazanie konieczności ich usunięcia stanowi zasadniczy cel Bachelardowskiej psychoanalizy poznania obiektywnego. Podkreślmy oryginalność projektów psychoanalitycznych Bachelarda. W zależności od przedmiotu filozof stosuje psychoanalizę, by: 1) poddać badaniu marzenia na jawie, składające się na nie obrazy i wyobrażenia, a także pracę wyobraźni twórczej i świadomość marzącego podmiotu; 2) oczyścić umysł poznający z nieświadomych przeszkód wynikających z działalności subiektywnej, marzącej wyobraźni – źródła obrazów, które zdaniem Bachelarda zawsze są w nauce znakiem nieuprawnionego odejścia od abstrakcji naukowej myśli.

Zarysowując kontekst, w którym kształtowało się Bachelardowskie zainteresowanie psychoanalizą, Cristina Chimento akcentuje znaczenie prowadzonej w latach trzydziestych wśród francuskich akademików interdyscyplinarnej dyskusji, poświęconej badaniom nad ludzką umysłowością. Swoje postulaty stawiali w niej etnologowie, socjologowie czy psychologowie, nierzadko odnosząc się do klasycznych problemów teoriopoznawczych. Wychodząc z odmiennych założeń, próbowano odpowiedzieć na pytania o istotę umysłu, o mechanizmy formowania się racjonalności lub o właściwe metody jej badania. Choć Bachelard nie angażował się w te dyskusje bezpośrednio, to był nimi zainteresowany. Istotną inspirację dostrzegł w dysputach dotyczących przedmiotu, metody i celu psychologii, a także kierunku, w którym powinny podążać dalsze badania prowadzone w ramach tej dziedziny: spór toczył się między psychologią rozumianą jako część filozofii i psychologią eksperymentalną. Żadna z nich nie zadowalała Bachelarda, poszukującego metody, która otworzyłaby drogę tak do interpretacji działania umysłu,

¹ J.-P. Sartre, *Wyobrażenie. Fenomenologiczna psychologia wyobraźni*, tłum. P. Beylin, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970, s. 342.

jak i do usunięcia tego, co przeszkadza w jego sprawnym działaniu². Obydwa te wymagania spełniła psychoanaliza, w pierwszej kolejności potraktowana przezeń jako narzędzie adekwatne do refleksji nad dziejami poznania naukowego, później dostosowana także do analiz pracy wyobraźni twórczej. Dodajmy, że sięgając (już w latach trzydziestych!) wprost do psychoanalizy i stosując jej założenia w filozofii, Bachelard wykroczył poza ramy uniwersyteckiej nauki, dowodząc tym samym otwartości na nowe nurty myślowe³.

Jak bowiem szczegółowo relacjonuje Alain de Mijolla, Freudowska psychoanaliza potrzebowała czasu, by osiągnąć we Francji popularność⁴. Francuzi długo odnosili się do niej co najmniej z rezerwą, co Sigmund Freud zauważał i niejednokrotnie komentował⁵. Wprawdzie pierwsze francuskie reakcje na psychoanalizę zaczęły się pojawiać na krótko po ukazaniu się *Objaśniania marzeń sennych*, jednak były to przede wszystkim krótkie wzmianki w specjalistycznych artykułach, a także sprawozdania i wykłady przeznaczone dla środowisk medycznych. W dodatku nie brakowało w nich uwag krytycznych, co nie pozostawało bez związku z nieprzychylną Freudowi postawą Pierre'a Janeta⁶. Oto jak de Mijolla, niestrudzony kronikarz dziejów francuskiej psychoanalizy, podsumowuje pierwsze lata dwudziestego wieku, w których twórca tego nurtu zaczął zyskiwać we Francji rozgłos:

² Por. C. Chimisso, *Gaston Bachelard. Critic of Science and the Imagination*, Routledge, London–New York 2001, s. 154–179.

³ Elisabeth Roudinesco, pisząc o wczesnej recepcji psychoanalizy we Francji, następująco określa panującą wówczas wokół niej atmosferę: „by w latach 1914–1935 interesować się w tym kraju psychoanalizą, trzeba było być »szalonym« (*fou*)”. E. Roudinesco, *La bataille de cent ans. Histoire de la psychanalyse en France*, vol. 1: 1885–1939, Seuil, Paris 1982, s. 329. Jeśli nie podano inaczej, wszystkie tłumaczenia cytatów z dzieł obcojęzycznych – M.P.-B.

⁴ Por. A. de Mijolla, *Freud et la France. 1885–1945*, Presses Universitaires de France, Paris 2010.

⁵ Oto jeden z komentarzy, zanotowany przez Freuda w 1925 roku: „Obserwuję teraz z dystansu symptomatyczne reakcje, jakie towarzyszą wprowadzeniu psychoanalizy do Francji, która przez długi czas »była oporna«. Robi to wrażenie podobne do czegoś, co już przeżyłem przedtem, ale ma zarazem swoje cechy szczególne. Stawiane są bowiem niewiarygodnie naiwne zarzuty, takie jak ten, że francuską wrażliwość razi pedanteria i szorstkość terminologii psychoanalitycznej [...]. Inny komentarz brzmiał bardziej poważnie (nie powstydziliby się go profesor psychologii na Sorbonie): wszystkie sposoby myślenia typowe dla psychoanalizy są sprzeczne z *génie latin*”. S. Freud, *Moje życie i psychoanaliza*, tłum. A. Kowaliszyn, B. Gawroński, Agencja Wydawnicza „Sfinks”, Warszawa 1991, s. 75.

⁶ Szerzej na ten temat: por. A. de Mijolla, *Freud et la France...*, s. 56–60. Gwoli sprawiedliwości dodajmy, że w innych krajach rozprzestrzenianie się koncepcji Freuda także związane było z jej krytyką. Por. S. Freud, *Moje życie i psychoanaliza...*, s. 57–60.

Freud jest źle rozumiany, atakowany, wyszydzany, podziwiany, bynajmniej nie pozostaje nieznanym czytelnikom specjalistycznych pism, choć co do tego, że nie został dobrze zrozumiany, nie ma wątpliwości. Tak we Francji, jak i w innych krajach sukces publiczny pojawi się po dwudziestu latach i później. Nie można jednak zapominać, że nazwisko Freuda oraz jego idee nie przestają być przywoływane, zarówno we frankofońskich środowiskach medycznych, zwłaszcza neurologicznych, jak i przez filozofów, przede wszystkim tych zainteresowanych psychologią⁷.

Jeśli uwzględnimy kontekst francuskiej recepcji teorii Freuda, to Bachelardowskie rozważania muszą jawić się jako pionierskie – nie tylko w zakresie poszczególnych rozstrzygnięć, lecz także w kontekście historycznym. Jacquy Chemouni podkreśla, że francuska filozofia dostrzegalnie zainteresowała się psychoanalizą dopiero po wybuchu drugiej wojny światowej, wskazując na cezurę 1943 roku, w którym ukazała się rozprawa *Byt i nicłość* Sartre'a. Podkreślimy, że pierwsze psychoanalityczne prace Bachelarda ukazały się wcześniej, co Chemouni uwzględnia, charakteryzując je jako wpisujące się w pierwszy etap dyskusji o psychoanalizie we francuskiej filozofii⁸.

⁷ A. de Mijolla, *Freud et la France...*, s. 75. Wśród pierwszych (opublikowanych przed 1920 rokiem, a więc w latach poprzedzających rozgłos, o którym pisze de Mijolla) reakcji na psychoanalizę opublikowanych na łamach czasopism filozoficznych można wskazać na przykład artykuły: H. Delacroix, *Sur la structure logique du rêve*, „Revue de Métaphysique et de Morale” 1904, vol. 7, s. 921–934; T. Ribot, *La mémoire affective et la psycho-analyse*, „Revue Philosophique de la France et de l’Étranger” 1914, vol. LXXVIII, s. 144–161; E. Claparède, *Sur la fonction du rêve*, „Revue Philosophique de la France et de l’Étranger” 1916, vol. LXXXI, s. 298–299. Liczne artykuły i sprawozdania na temat psychoanalizy publikował także w prasie filozoficznej Nicolai Kostyleff. Por. np. N. Kostyleff, *Freud et le problème des rêves. Contribution à l’étude objective de la pensée*, „Revue Philosophique de la France et de l’Étranger” 1911, vol. 72, s. 491–522; Idem, *La psycho-analyse appliquée à l’étude objective de l’imagination*, „Revue Philosophique de la France et de l’Étranger” 1912, vol. 73, s. 367–396. Warto tu zaznaczyć, że Kostyleff publikował na temat psychoanalizy także w czasopismach medycznych. Por. np. Idem, *Les derniers travaux de Freud et le problème de l’hystérie (1)*, „Archives internationales de neurologie” 1911, n° 1, s. 17–24; Idem, *Les derniers travaux de Freud et le problème de l’hystérie (2)*, „Archives internationales de neurologie” 1911, n° 2, s. 75–86. Jedną z niewielu wczesnych reakcji francuskich filozofów na Freudowską psychoanalizę był także wykład wygłoszony przez Henri Bergsona w paryskim Instytucie psychologicznym 26 marca 1901 roku. W swym wystąpieniu Bergson wymienił nazwisko Freuda, nawiązując do przedstawionej przezeń zaledwie rok wcześniej metody interpretacji snów. Por. H. Bergson, *Marzenie sennie*, w: Idem, *Energia duchowa*, tłum. K. Skorulski, P. Kostyło, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2004, s. 126.

⁸ Por. J. Chemouni, *Histoire de la psychanalyse en France*, Presses Universitaires de France, Paris 1991, s. 76–77.

Co interesujące w kontekście dwukierunkowych zainteresowań badawczych Bachelarda, metoda Freuda stosunkowo wcześniej zaczęła inspirować francuskich pisarzy i krytyków literackich. Jako jeden z przykładów tej wczesnej recepcji przywołajmy artykuł Alberta Thibaudeta opublikowany w kwietniu 1921 roku na łamach „Nouvelle Revue Française”⁹. Thibaudet, zwolennik wykorzystania psychoanalizy w analizie symboliki dzieła literackiego, kończy swe rozważania następującą konkluzją:

Musimy zrozumieć, że te fragmentaryczne odwierty dokonywane w poetyckiej lub artystycznej nieświadomości docierają do niezwykle bogatej materii, do głębi wewnętrznych realności, gdzie można dokonać licznych odkryć¹⁰.

Ocieżałym oraz pozbawionym finezji określa Thibaudet „medyczne” czytanie literatury: podejście ukierunkowane na analizę samych pisarzy bądź artystów¹¹. W słowach tych można dopatrzeć się krytyki Freuda, którego rozważania nad sztuką, w tym literacką, koncentrowały się wprost na postaciach bądź twórców, bądź bohaterów literackich. Psychoanaliza stanowiła dlań klucz do zrozumienia ich nieświadomych motywacji, umożliwiając nowe spojrzenie na genezę dzieła i jego treść¹².

Na jeszcze wcześniejsze – rzec by można: załączkowe – sygnały przenikania psychoanalizy do kręgów artystycznych wskazuje A. de Mijolla, opierając się na zapiskach księdza Arthura Mugniera, który, pełniąc posługę kapłańską w paryskim kościele św. Tomasza, utrzymywał kontakty z wieloma postaciami ówczesnego literackiego świata, między innymi z Anatolem Francem, Marcelem Proustem, Paulem Claudellem czy Jeanem Cocteau. Spośród licznych anegdot spisanych przez Mugniera de Mijolla przywołuje następującą, zapisaną pod datą 23 kwietnia 1917 roku:

⁹ Por. A. Thibaudet, *Réflexions sur la littérature. Psychanalyse et critique*, „Nouvelle Revue Française” 1921, vol. 16, s. 467–481.

¹⁰ Ibidem, s. 470–471.

¹¹ Por. ibidem, s. 471.

¹² W 1912 roku, w apendyksie do drugiego wydania rozprawy *Obłąd i sny w Gradivie Wilhelma Jensena* (po raz pierwszy opublikowanej w 1907 roku), Freud następująco pisał o badaniach psychoanalitycznych nad literaturą: „nie doszukują się już one [...] jedynie potwierdzenia swych odkryć na przykładzie ludzi niepoetyckich, lecz pragną też wiedzieć, z jakiego materiału wrażeń i wspomnień pisarz stworzył swe dzieło i jakimi drogami, za sprawą jakich procesów przekształcił ten materiał w fikcję literacką”. Por. S. Freud, *Obłąd i sny w Gradivie Wilhelma Jensena*, w: Idem, *Sztuki plastyczne i literatura*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2009, s. 67.

Jadłem obiad w hotelu Ritz, gdzie księżniczka Soutzo przedstawiła mnie hrabinie Adhémaume de Chevigné, Morandowi, Cocteau, Marcelowi Proustowi, markizie de Ludre. Księżniczka opowiadała mi o [...] doktorze z Wiednia o nazwisku Freud, który ma szczególną teorię: marzenia senne, uwolnienie konfliktów etc.¹³

Z kolei André Breton, pisząc w 1919 roku do Tristana Tzary o swych lekturach z zakresu psychiatrii, wspomniął Freuda jako autora, którego prace dostarczyły mu szczególnych wrażeń¹⁴. Pierwsze wzmianki o psychoanalizie krążyły w artystycznych kręgach na kilka lat przed ukazaniem się francuskich przekładów rozpraw Freuda.

Te wczesne próby ustanowienia relacji między psychoanalizą a literaturą nie umknęły Freudowi, który w 1925 roku pisał:

We Francji zainteresowanie psychoanalizą pojawiło się najpierw wśród literatów. Chcąc to zrozumieć, należy przypomnieć sobie, że od czasów opublikowania pracy *Interpretacja marzeń sennych* psychoanaliza przestała być tylko przedmiotem zainteresowań medycyny. Między jej pojawieniem się w Niemczech i teraz – we Francji, znalazła liczne zastosowania w różnych dziedzinach literatury i sztuki, w historii religii, w badaniach prehistorii, w mitologii, etnografii, pedagogice i innych. Każda z tych dziedzin nie ma wiele wspólnego z medycyną; w rzeczywistości są z nią związane tylko poprzez psychoanalizę¹⁵.

Psychoanaliza rozprzestrzeniła się więc we Francji w dwóch kierunkach: po pierwsze medycznym, jako narzędzie terapii w rękach lekarza psychiatry, po drugie natomiast literackim, jako metoda rozumienia tekstu literackiego i narzędzie umożliwiające dogłębne poznanie ludzkiej psychiki – między innymi w kontekście artystycznej twórczości. Podkreślmy, że te dwa kierunki nie były od siebie odizolowane, a pierwszym miejscem, w którym się splotły, były teksty samego Freuda.

Ta dwojaka recepcja jest znacząca w perspektywie filozofii Bachelarda i jej dwuwątkowości. Bachelard oczywiście czytał i znał wydawane we Francji pisma Freuda, bez wątplenia dostrzegał także francuskie prace nawiązujące do psychoanalizy. Być może z uwagi na specyfikę wczesnych francuskich odczytań psychoanalizy w jego filozofii pojawia się ona w dwóch odmiennych ujęciach: jako naukowe, terapeutyczne narzędzie i jako teoria pozwalająca lepiej zrozumieć dzieła kultury oraz dotrzeć do

¹³ A. de Mijolla, *Freud et la France...*, s. 56–60.

¹⁴ Por. ibidem.

¹⁵ S. Freud, *Moje życie i psychoanaliza...*, s. 75–76.

niedostępnych wcześniej obszarów psychiki, zwłaszcza w odniesieniu do jej twórczego potencjału.

Bachelard nawiązywał do różnych psychoanalitycznych teorii: przede wszystkim do Sigmunda Freuda oraz do Carla Gustava Junga. To jednak nie jedyne jego źródła inspiracji. Odnosił się także do prac francuskich psychoanalityków: Marie Bonaparte, Juliette Favez-Boutonier czy Roberta Desoille'a. Tak jak w przypadku innych, obecnych w myśli Bachelarda nawiązań, również o jego wersji psychoanalizy można powiedzieć, że swobodnie wykorzystuje pojęcia i tezy zaczerpnięte od poszczególnych autorów, tworząc unikalne połączenie, które w Bachelardowskim duchu można nazwać „nie-psychoanalizą”¹⁶.

Pojęcie to nawiązuje wprost do tytułu słynnej książki Bachelarda z 1940 roku. Jej tytuł – *Filozofia, która mówi nie (La philosophie du non)* – bezpośrednio wiąże się z Bachelardowskim rozumieniem filozofii, która jego zdaniem powinna wykraczać poza zastane rozwiązania i stanowić antytezę (lecz nie przeciwieństwo) tego, co zostało wypracowane w danym obszarze problemowym. Owo metodologiczne „nie” wprost wiąże się z koncepcją stadiów formowania się umysłu naukowego, zgodnie z którą umysł rozwija się i zmienia, a jego kolejne formy konstytuujące nowy okres w dziejach wiedzy dzieli zerwanie (*rupture*). Nie są kontynuacjami tego, co wcześniejsze, lecz nowymi formami, wyrastającymi ponad to, co je poprzedza. Bachelardowska filozofia negacji nie prowadzi do nihilizmu, lecz do ustanowienia nowego sposobu myślenia, do nowej intelektualnej konstrukcji¹⁷. Konsekwencją zerwania,

¹⁶ Pojęcie „nie-psychoanaliza”, wykorzystane w tytule książki, zapożyczam od Leszka Brogowskiego, który pisze o Bachelardzie następująco: „Sądzę, że Bachelard, dziedziczący (zwłaszcza po Bergsonie) niechęć do systemu, antycypuje rodzaj »nomadyzmu pojęciowego«, który później, w latach siedemdziesiątych, określi nową postawę racjonalizmu filozoficznego [...]. Nomadyzm polega tu na zapożyczaniu pojęć na poboczach intelektualnych wędrówek; przydatność i skuteczność w pracy filozoficznej, nie zaś logiczna elegancja w ramach konstruowanego systemu, stają się kryteriami doboru. Bachelard przysposabia na swój użytek będące w powszechnym zastosowaniu terminy (terminy właśnie częściej niż pojęcia), nadając im nowy sens. Posługuje się pojęciami, które w danym momencie znajduje na podorędziu, i modyfikuje je stosownie do własnych potrzeb. **Nie-psychoanalityk, nie-fenomenolog**, jest Bachelard myślicielem niezależnym lub – jak sam o sobie mówi – »filozofem, który marzy«”. L. Brogowski, *Posłowie od tłumacza. Gaston Bachelard: fenomenologia (marzenia poetyckiego) czy poezja (marzącego fenomenologa)?*, w: G. Bachelard, *Poetyka marzenia*, tłum. L. Brogowski, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 1998, s. 245 (wyróżnienia w tekście – M.P.-B.).

¹⁷ „By uniknąć wszelkich nieporozumień, po próbie rozszerzenia dziedzin tak różnych jak kategoria, naoczność i logika we wnioskach wrócę do zasad filozofii, która mówi nie. Rzeczywiście, trzeba będzie ustawicznie przypominać, że nie jest ona negatywizmem z punktu widzenia psychologii i że nie prowadzi do nihilizmu wobec natury. Przeciwnie, wypląwa – w nas i poza nami – z konstruktywnego działania.

które zapoczątkowała teoria względności, jest nowy obraz świata i zupełnie inny sposób myślenia: „nowy umysł naukowy” (*nouvel esprit scientifique*), stanowiący nową jakość, negującą zasady poprzedzającego go „umysłu naukowego”¹⁸.

Początkowo czytamy więc o negacji w odniesieniu do zasad myślenia w nauce. Bachelard pisze między innymi o logice nie-arystotelesowskiej¹⁹, o nie-substancjalizmie²⁰ czy o chemii nie-lavoisiańskiej²¹. W pewnym momencie ta dialektyczna zasada ustanawiania nowego porządku przez negację dawnego przenosi się także do filozofii wyobraźni. Najwyraźniej widać to w książce *Lautréamont*, w której odnajdziemy takie oto wezwanie do ustanowienia nie-lautréamontyzmu (*non-lautréamontisme*):

Naszym zdaniem trzeba teraz wykorzystać życie przywrócone siłą metamorfozy, by dotrzeć do rodzaju *nie-lautréamontyzmu*, który w każdym sensie powinien wykroczyć poza *Pieśni Maldorora*. Wciąż używamy terminu nie-lautréamontyzm, przyznając mu tę samą funkcję, którą spełnia nie-euklidyizm uogólniający geometrię euklidesową. Nie chodzi więc wcale o *przeciwstawienie się* lautréamontyzmowi, lecz o rozbudzenie dialektyk na poziomie najgłębszych ducassowskich pryncypiów²².

Tę charakterystyczną formułę negacji można odnieść do Bachelardowskiego rozumienia psychoanalizy. W jego filozofii łączą się różne inspiracje psychoanalityczne, często stosowane przezeń inaczej, niż nakazywałyby źródłowe koncepcje. Jednak to, za co Bachelard bywa

Twierdzi, że pracujący umysł jest czynnikiem ewolucji. Prawidłowe myślenie o rzeczywistości polega na wykorzystaniu jej dwuznaczności, aby zmieniać i pobudzać myśl. Dialektyzowanie myśli polega na umacnianiu niezawodności naukowego tworzenia zjawisk całościowych, na odnawianiu wszystkich zdegenerowanych lub przytłumionych zmiennych, które zarówno nauka, jak i myśl naiwna pominęły w swym pierwszym stadium”. G. Bachelard, *Filozofia, która mówi nie. Esej o filozofii nowego ducha w nauce*, tłum. J. Budzyk, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2000, s. 19–20.

¹⁸ „I wtedy właśnie pojawia się dialektyczna filozofia, która mówi: »czemu nie?«, charakterystyczna dla nowego umysłu naukowego. Dlaczego masa nie miałaby być ujemna? Za pomocą jakiej istotnej, teoretycznej zmiany można by uprawomocnić masę ujemną? W jakiej perspektywie doświadczalnej można by odkryć masę ujemną? Która z właściwości okazałaby się, w swej propagacji, masę ujemną? Słowem, teoria utrzymuje się za cenę kilku podstawowych zmian, nie waha się poszukiwać realizacji całkiem nowego pojęcia, niezakorzenionego w powszedniej rzeczywistości”. Ibidem, s. 38. Jeśli nie podano inaczej, wszystkie wyróżnienia w cytatach przejęte za źródłem.

¹⁹ Por. ibidem, s. 110 i nast.

²⁰ Por. ibidem, s. 88 i nast.

²¹ Por. ibidem, s. 71–72.

²² G. Bachelard, *Lautréamont*, Librairie José Corti, Paris 1995, s. 154.

krytykowany (niespójność, niekonsekwencja pojęciowa), wynika wprost z programu filozofii, która mówi „nie” i stanowi jej cel. Bachelardowi nigdy nie chodziło o prostą kontynuację danej teorii, lecz o jej przezwycięzenie, o wykorzystanie jej w celu stworzenia nowego sposobu myślenia, o wyznaczenie nowych ram metodologicznych. A więc: nie-psychoanaliza.

Filozofia, w której negacja stanowi jedno z pryncypiów, obiecuje antydogmatyzm. I rzeczywiście, choć z poszczególnymi rozwiązaniami proponowanymi przez Bachelarda można polemizować, to jego intelektualna biografia zdecydowanie wskazuje na nastawienie antydogmatyczne. Co miałyby to oznaczać? Przede wszystkim umiejętność porzucania wypracowanych rezultatów. W antydogmatyzm wpisana jest bowiem gotowość do autokrytycyzmu. Taką właśnie postawę Bachelard przyjął w odniesieniu do psychoanalizy, co wielokrotnie udowodnił, dystansując się od swych wcześniejszych prac, krytykując metody, których używał, przeformułowując wykorzystywany wcześniej korpus pojęciowy. Niekiedy skutkuje to niekonsekwencją (na przykład terminologiczną) lub niespójnością. Nie to jest jednak najważniejsze, lecz dążenie do poznania, wypracowanie możliwie najbardziej precyzyjnej i najbardziej adekwatnej do badanego przedmiotu metody.

Książka składa się z czterech rozdziałów. Koncentruję się w nich przede wszystkim na tych wątkach filozofii Bachelarda, w których odwoływał się on do psychoanalizy. Przedstawione studia mają charakter zarówno problemowy, jak i historyczny oraz kontekstowy. Śledzę w nich ewolucję postawy Bachelarda wobec poszczególnych teorii i metod sformułowanych w ramach szeroko rozumianego ruchu psychoanalitycznego. Śledzę również wynikającą z tej ewolucji zmienność w wykorzystywaniu przezeń fundamentalnych dla psychoanalizy pojęć. By zrozumieć motywacje Bachelarda i uchwycić istotę jego sposobu (czy też: sposobów) rozumienia metody psychoanalitycznej, niezbędne jest także zarysowanie kontekstów, w których zrodziły się poszczególne rozstrzygnięcia.

W pierwszym rozdziale poddaję analizie autorski pomysł Bachelarda, nazwany przezeń psychoanalizą poznania obiektywnego²³. Filozofia

²³ Bachelard zamiennie używa następujących pojęć: psychoanaliza poznania obiektywnego/psychoanaliza wiedzy obiektywnej (*psychanalyse de la connaissance objective*), psychoanaliza poznania/psychoanaliza wiedzy (*psychanalyse de la connaissance*), psychoanaliza nieświadomości naukowej (*psychanalyse de l'inconscient scientifique*), psychoanaliza poznania racjonalnego (*psychanalyse de la connaissance rationnelle*), psychoanaliza umysłu naukowego (*psychanalyse de l'esprit scientifique*), psychoanaliza rozumu (*psychanalyse de la raison*). W dalszej części tekstu uznaję ich synonimiczność, zgodnie z jego zamysłem.

nauki była dla Bachelarda pierwszym obszarem problemowym – uprawianie filozofii rozpoczął wszak od pytań o proces poznawczy w nauce²⁴. Te właśnie pytania, w połączeniu z inspiracjami płynącymi z psychoanalizy Freuda, doprowadziły do sformułowania oryginalnej koncepcji, w której podmiot wnosi do procesu poznawczego nieświadome treści zniekształcające jego świadome działanie. Nauka nie jest więc postępującym dążeniem (kartezjańskiego) *cogito* do jasnego oraz wyraźnego ujmowania rzeczywistości, lecz walką przeciwko treściom i przyzwyczajeniom skrytym w nieświadomości podmiotu, uniemożliwiającym mu wzniesienie się na poziom abstrakcyjnej konstrukcji naukowej wiedzy.

Wspomniane nieświadome treści to przeszkody epistemologiczne, jedno z centralnych pojęć Bachelardowskiej epistemologii. Rozważam je w kontekście postulatu dystansu nieodłącznego od psychoanalizy poznania. Kolejnym kontekstem, ściśle związanym z poprzednim, staje się dialektyczna idea zerwania (*rupture*), które Bachelard dostrzega na wielu poziomach procesu poznawczego, wskazując między innymi na konieczność zerwania z myśleniem przednaukowym, w które wpisany jest związek z bezpośrednim doświadczeniem, a także nieumiejętność problematyzacji. By poznać, trzeba ukonstytuować nowy porządek, co zakłada negację (a nie kontynuację) poprzedniego stanu rzeczy.

W tym ujęciu psychoanaliza poznania obiektywnego staje się narzędziem umożliwiającym dokonanie tak zdefiniowanego zerwania, a nieświadomość – kategorią epistemologiczną. Skrywa źródła błędów poznawczych, schematy i przekonania, które hamują poznanie, osłabiając umysł poznający. W tym kontekście pytam o to, czy przeszkody epistemologiczne stanowią analogie do Freudowskich (i Jungowskich) kompleksów, a także, o czym właściwie pisze Bachelard, gdy w odniesieniu do umysłu naukowego używa terminu „nieświadomość”. Rozważam również Bachelardowskie („pozytywne”) przeformułowanie Freudowskiej instancji kontrolnej Nad-ja oraz psychoanalizę wiedzy obiektywnej jako filozofię praktyczną.

²⁴ Badania Bachelarda lokują się w tradycji francuskiej epistemologii historycznej, zgodnie z którą dzieje nauki stanowią podstawę i punkt odniesienia dla teorii poznania. Epistemologia, dla której dziejowy pochod conceptów nauki stanowi właściwe pole badawcze, bezpośrednio łączy się w jego myśli z filozofią nauki, a więc z refleksją nad metodami nauk, ich przedmiotem i zadaniem. Por. A. Benoit, *L'épistémologie historique en héritage: Althusser, Foucault et la fabrique conceptuelle de l'histoire*, in: *L'épistémologie historique: Histoire et méthodes [en ligne]*, dir. J.-F. Braustein, I. Moya Diez, Éditions de la Sorbonne, Paris 2019, s. 103–116, <https://doi-org.kbr.idm.oclc.org/10.4000/books.psrbonne.39286> (dostęp: 17.04.2024).

W drugim rozdziale przechodzę do Bachelardowskiej filozofii wyobraźni poetyckiej. Wyobraźnia, pierwotnie odrzucona jako źródło przeszkód epistemologicznych, powraca w pełni wzmacniającej podmiot siły marzenia. Można tu zaobserwować kilka interesujących przesunięć. Miejsce Freuda stopniowo zajmuje Jung (jednak zaznaczmy, że Freud nigdy w pełni nie znika z filozofii Bachelarda). Wynika to między innymi z wyrażanej przez Bachelarda potrzeby porzucenia racjonalizacji, niemożliwej do utrzymania w odniesieniu do umysłu poetyckiego. Rezultatem tego zastąpienia staje się współlistnienie dwóch perspektyw: freudowskiej i jungowskiej, wraz z przynależnymi do obydwu koncepcji korpusami terminologicznymi. Stopniowa dominacja perspektywy jungowskiej prowadzi Bachelarda do krytyki „psychoanalizy klasycznej” (jak nazywa psychoanalizę Freuda), a także do zastosowania narzędzi fenomenologicznych jako uzupełnienia metod i idei psychologii analitycznej.

Krytykę Freuda i – dyskusyjnie, jak będę chciała wykazać – porzucenie jego teorii, rozważam w czwartym rozdziale książki, w którym między innymi próbuję odpowiedzieć na pytanie o to, czy można Bachelarda uznać za freudystę (w kontekście szerszego problemu: czy filozofia Bachelarda jest psychoanalityczna?). W drugim rozdziale temat ten pojawia się jedynie incydentalnie, w związku z tezą o nieustannie dokonujących się w Bachelardowskiej filozofii wyobraźni przekształcaniach metodologicznych. Tę koncepcję można bowiem odczytywać jako niekończące się zmagania z metodą. Jak chcę pokazać, Bachelardowska filozofia wyobraźni jest wewnątrznie niejednolita, złożona, a przede wszystkim w toku swego rozwoju podlega licznym przemianom wynikającym z antydogmatyzmu filozofa, inspirowanego się licznymi koncepcjami zarówno z obszaru filozofii, jak i psychologii.

Rozważając filozofię wyobraźni, w pierwszej kolejności koncentruję się na psychoanalizie żywołów i ewolucji zachodzącej w jej obszarze: zarówno na poziomie terminologicznym, jak i w odniesieniu do innych rozstrzygnięć metodologicznych. W Bachelardowskiej poetyce powraca pojęcie kompleksu, tym razem jako kategoria porządkująca świat wyobraźni. Następnie analizuję definiujące Bachelardowską filozofię wyobraźni odrzucenie marzenia sennego jako właściwego przedmiotu psychoanalizy i postawienie na jego miejscu marzenia na jawie. Rozdział kończy część poświęcona melancholii, tematowi oczywistemu w perspektywie psychoanalitycznej, lecz rzadko dostrzeganemu w myśli francuskiego filozofa. W trzecim rozdziale koncentruję się na wpływie, jaki na filozofię autora *Płomienia świecy* wywarła psychologia analityczna Junga. Przede wszystkim interesuje mnie Bachelardowska interpretacja założeń tej koncepcji, z centralną dla niej kategorią archetypu.

W rozdziale śledzę ewolucję stosunku Bachelarda do Junga: począwszy od zdawkowych wzmianek w pierwszych pracach poświęconych wyobraźni, przez coraz obszerniejsze odniesienia i autorskie modyfikacje Jungowskiego konceptu w pracach z lat czterdziestych, aż do późnych prac dotyczących poetyki. Niektóre z kategorii wprowadzonych przez Junga stają się częścią korpusu pojęciowego filozofa, już nie zapożyczonym przykładem, lecz w pełni przyswojonym narzędziem analitycznym – wspomnijmy na przykład syzygię *anima–animus*, która staje się zasadą rozumienia marzenia na jawie.

Główną oś problemową czwartego, ostatniego rozdziału wyznacza stawiane już pytanie: czy filozofię Bachelarda można nazwać psychoanalityczną? Według Jacquesa Poiriera Bachelard „gra” psychoanalitycznymi pojęciami, przeprowadzając w ich obszarze przesunięcia pojęciowe (*déplacements conceptuels*), a więc sięga po język Freuda, wykorzystując go do własnych celów. Didier Gil, komentujący psychoanalizę poznania obiektywnego, nazywa filozofię Bachelarda freudyzmem odwróconym. Jego zdaniem Bachelardowi nie chodzi o przeniesienie Freudowskich kategorii w obszar teorii poznania, lecz o ich ekstrapolację i taką zmianę ich znaczenia, którą wymuszają nowe ramy problemowe. Z kolei Marcela Renée Becerra Batán wskazuje na pięć podstawowych filarów freudyzmu, które podlegają w filozofii Bachelarda rozpadowi lub modyfikacji: nieświadomość, wyparcie, opór, libido i kompleks Edypa²⁵. Zasadne w tym kontekście może więc wydawać się nie tyle pytanie: czy Bachelard jest freudyistą (lub: psychoanalitykiem)?, ile inne, znacznie bardziej radykalne, a mianowicie: czy nie-psychoanaliza Bachelarda ma w ogóle cokolwiek wspólnego z psychoanalizą?

Opowiadam się za odpowiedzią twierdzącą, a więc potwierdzającą związki Bachelarda z psychoanalizą i to nie tylko na poziomie pojęciowym, lecz także koncepcyjnym. Psychoanaliza nie była jednak monolitem i za taką nie uważał jej także Bachelard. Zamiast mówić o związkach z psychoanalizą, trzeba tu raczej wskazać związki z różnymi koncepcjami psychoanalitycznymi, z istotnym uwzględnieniem francuskich psychoanalityków. Ten wątek, choć obecny we wcześniejszych rozdziałach, z pełną mocą wybrzmi w czwartym rozdziale książki. Rozważę w nim także kategorię „nieświadomość”, wskazując na złożoność Bachelardowskiego rozumienia tejże. Złożoność tę określa nie tylko dwuwątkowość tej filozofii, w ślad za którą można konfrontować – lub co najmniej porównywać – dwie nieświadomości: naukową i poetycką,

²⁵ Por. M.R. Becerra Batán, *Gaston Bachelard et la psychanalyse. Rencontres, transformations et usages*, „Bachelard Studies – Études Bachelardiennes – Studi Bachelardiani” 2021, n° 2, s. 34–37, <https://doi.org/10.7413/2724-5470027>.

lecz także wielopoziomowość nieświadomości, którą Bachelard, między innymi za Jungiem, postrzega jako wewnętrznie ustrukturowaną.

W ostatniej części rozdziału analizuję stosunek Bachelarda do psychoanalizy Freuda, ze szczególnym uwzględnieniem Bachelardowskiej krytyki „psychoanalizy klasycznej”. Pytaniu: czy jest to krytyka definitywna, w pełni oddzielająca Bachelarda od Freudowskiej doktryny?, będzie towarzyszyć kolejne: o to, czy Bachelard porzucił psychoanalizę, by stać się fenomenologiem marzącej wyobraźni.

* * *

Pisząc tę książkę, miałam szczęście i możliwość współpracy, a także konsultowania moich pomysłów z wybitnymi znawcami filozofii Gastona Bachelarda i filozofii wyobraźni. Bardzo dziękuję dr hab. Ilonie Błocian, prof. Corinowi Bradze i prof. Jeanowi-Jacquesowi Wunenburgerowi za wsparcie merytoryczne, życzliwość i wszelką pomoc.

W 2023 roku otrzymałam stypendium badawcze rządu Rumunii, dzięki któremu mogłam uczestniczyć w pracach Centrul de Cercetare a Imaginarului „Phantasma” na Uniwersytecie Babeş-Bolyai w Klużu-Napoce, prowadzonego przez prof. Corina Brage. Było to wzbogacające badawczo doświadczenie, a samo stypendium znacząco pomogło mi w pracy nad książką. Doceniam także możliwość współpracy ze społecznościami naukowymi zrzeszającymi badaczy zainteresowanych filozofią wyobraźni i myślą Gastona Bachelarda: Association Internationale Gaston Bachelard, Towarzystwo Bachelardowskie „Mythopoeia”, środowisko związane z półrocznikiem „Bachelard Studies – Études Bachelardiennes – Studi Bachelardiani” publikowanym przez wydawnictwo Mimésis.

Serdeczne podziękowania składam Recenzentom: prof. dr hab. Jadwidze Mizińskiej i prof. dr. hab. Lechowi Witkowskiemu za wnikliwą lekturę manuskryptu, a także za cenne uwagi i sugestie, które zmusiły mnie do przemyślenia niektórych fragmentów książki, a ostatecznie pomogły doprecyzować zawarte w niej tezy.

Dziękuję również mojemu Mężowi, dr. hab. Dariuszowi Bębnowi za wsparcie, które nieustająco okazuje mi zarówno w naukowych kwestiach, jak i w chaosie codziennych spraw.

Bibliografia

- Action & Pensée. Revue de l'Institut international de psychanalyse Charles Baudouin. Répertoire des articles parus dès 1924 et liste des principaux ouvrages de Charles Baudouin*, https://www.institut-baudouin.com/wp-content/uploads/2020/09/repertoire_action_pensee.pdf (dostęp: 24.01.2024).
- Arruda F., *La question des complexes et de leur dimension esthétique: à partir de la psychanalyse bachelardienne*, in: *L'imaginaire du feu. Approches bachelardiennes*, dir. M. Courtois, Centre Gaston Bachelard, Dijon 2007, s. 65–70.
- Bachelard G., *Fenomenologia maski*, tłum. B. Grzegorzewska, w: *Maski*, t. 2, red. M. Janion, S. Rosiek, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1986, s. 14–24.
- Bachelard G., *Filozofia, która mówi nie. Esej o filozofii nowego ducha w nauce*, tłum. J. Budzyk, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2000.
- Bachelard G., *Filozofia nauki Léona Brunschvicga*, tłum. M. Ples-Bęben, w: *Gaston Bachelard. Konteksty i interpretacje*, red. M. Ples-Bęben, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 17–23.
- Bachelard G., *Fragments d'une poétique du feu*, dir. S. Bachelard, Presses Universitaires de France, Paris 1988.
- Bachelard G., *Kształtowanie się umysłu naukowego. Przyczynek do psychoanalizy wiedzy obiektywnej*, tłum. D. Leszczyński, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2002.
- Bachelard G., *Labirynt*, tłum. I. Błocian, w: I. Błocian, K. Morawska, M. Ples-Bęben, *Gaston Bachelard i filozofie obrazu. Psychologiczne i społeczno-polityczne aspekty obrazowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018, s. 163–197.
- Bachelard G., *La dialectique de la durée*, Presses Universitaires de France, Paris 2013.
- Bachelard G., *L'air et les songes. Essai sur l'imagination du mouvement*, Librairie José Corti, Paris 2014.
- Bachelard G., *La poétique de l'espace*, Presses Universitaires de France, Paris 2013.
- Bachelard G., *La psychanalyse du feu*, Les Éditions Gallimard, Paris 1949.
- Bachelard G., *La terre et les rêveries du repos*, Librairie José Corti, Paris 2010.

- Bachelard G., *La terre et les rêveries de la volonté. Essai sur l'imagination de la matière*, Librairie José Corti, Paris 1958.
- Bachelard G., *Lautréamont*, Librairie José Corti, Paris 1995.
- Bachelard G., *L'eau et les rêves. Essai sur l'imagination de la matière*, Librairie José Corti, Paris 2012.
- Bachelard G., *Le matérialisme rationnel*, Presses Universitaires de France, Paris 2010.
- Bachelard G., *Le nouvel esprit scientifique*, Alcan, Paris 1934.
- Bachelard G., *Les aventures de Gordon Pym*, in: Idem, *Le droit de rêver*, Presses Universitaires de France, Paris 2013, s. 134–149.
- Bachelard G., *Les nymphéas ou les surprises d'une aube d'été*, in: Idem, *Le droit de rêver*, Presses Universitaires de France, Paris 2013, s. 9–13.
- Bachelard G., *L'intuition de l'instant*, Librairie José Corti, Paris 2012.
- Bachelard G., *Płomień świecy*, tłum. J. Rogoziński, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 1996.
- Bachelard G., *Poetyka marzenia*, tłum. L. Brogowski, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 1998.
- Bachelard G., *Poetyka przestrzeni: szuflada, kufry i szafy*, tłum. W. Krzemień, „Pamiętnik Literacki” 1976, t. 67, nr 1, s. 233–243.
- Bachelard G., *Préface*, in: J. Favez-Boutonier, *Les dessins des enfants*, Scarabée, Paris 1951, s. 5–6.
- Bachelard G., *Préface à l'édition française de Patrick Mullahy*, Oedipe. Du mythe au complexe. Exposé des théories psychanalytiques, „Cahiers Gaston Bachelard” 2004, n° 6, s. 119–126.
- Bachelard G., *Psychologia ciężaru*, tłum. M. Ples-Bęben, w: I. Błocian, K. Morawska, M. Ples-Bęben, *Gaston Bachelard i filozofie obrazu. Psychologiczne i społeczno-polityczne aspekty obrazowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018, s. 119–161.
- Bachelard G., *Rationalisme appliqué*, Presses Universitaires de France, Paris 1949.
- Bachelard G., *Wyobrażenia poetycka. Wybór pism*, tłum. H. Chudak, A. Tatar-kiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1975.
- Bachelard G., Binswanger L., *Correspondance Gaston Bachelard-Ludwig Binswanger (1948–1955)*, trad., transcr., éd. par E. Basso, E. Delille, „Revue germanique internationale” 2019, vol. 30, s. 183–208, <https://doi.org/10.4000/rgi.2383>.
- Baudouin C., *La psychanalyse de l'art*, Alcan, Paris 1929.
- Baudouin C., *Préface*, in: R. Desoille, *Exploration de l'affectivité subconsciente par la méthode du rêve éveillé dirigé. Sublimations et acquisitions psychologiques*, D'Artrey, Paris 1938, s. 9–13.
- Barbosa E., *Rêve et rêverie chez Bachelard*, „Cahiers Gaston Bachelard” 2012, n° 12, s. 319–324.
- Barsotti B., *Bachelard critique de Husserl. Aux racines de la fracture épistémologie / phénoménologie*, Harmattan, Paris 2002.
- Basso E., *Correspondance Gaston Bachelard et Roland Kuhn*, „Revue de Synthèse” 2016, vol. 137, n° 1–2, s. 177–189, <https://doi.org/10.1007/s11873-016-0296-4>.

- Basso E., „*Une science de fous et de génies*”: la phénoménologie psychiatrique à la lumière de la correspondance échangée entre Gaston Bachelard, Roland Kuhn et Ludwig Binswanger, „*Revue germanique internationale*” 2019, vol. 30, s. 131–150, <https://doi.org/10.4000/rgi.2325>.
- Bazac A., *Sur l’imagination chez Merleau-Ponty et Bachelard*, „*Analele Universității din Craiova Seria Filosofie*” 2008, vol. 41, s. 19–48.
- Becerra Batán M.R., *Gaston Bachelard et la psychanalyse. Rencontres, transformations et usages*, „*Bachelard Studies – Études Bachelardiennes – Studi Bachelardiani*” 2021, n° 2, s. 25–41, <https://doi.org/10.7413/2724-5470027>.
- Benoit A., *L’épistémologie historique en héritage: Althusser, Foucault et la fabrique conceptuelle de l’histoire*, in: *L’épistémologie historique: Histoire et méthodes [en ligne]*, dir. J.-F. Braustein, I. Moya Diez, Éditions de la Sorbonne, Paris 2019, s. 103–116, <https://doi-org.kbr.idm.oclc.org/10.4000/books.psorbonne.39286> (dostęp: 17.04.2024).
- Bergson H., *Marzenie sienne*, w: Idem, *Energia duchowa*, tłum. K. Skorulski, P. Kostyło, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2004, s. 97–128.
- Bielik-Robson A., *Melancholia i ekstaza: dwie formuły subiektywności*, w: Eadem, *Inna nowoczesność. Pytania o współczesną formułę duchowości*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2000, s. 61–86.
- Bielik-Robson A., *Nieświadomość – kreacja kartezyjizmu*, w: *Nieświadomość jako kategoria filozoficzna*, red. A. Motycka, W. Wrzosek, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2000, s. 26–30.
- Binswanger L., *Über Phänomenologie. Referat, erstattet auf der 63. Versammlung des schweizerischen Vereins für Psychiatrie in Zürich am 25. November 1922*, „*Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie*” 1923, Bd. 82, s. 10–45, <https://doi.org/10.1007/BF02970872>.
- Błocian I., *Jung i Bachelard. Problem wyobraźni i mitu*, „*Analiza i Egzystencja*” 2005, nr 1, s. 87–116.
- Błocian I., *Obrazy matrycowe, obrazy mityczne w filozoficzno-antropologicznym ujęciu Junga, Bachelarda, Duranda oraz Wunenburgera*, w: *Czy obrazy rządzą ludźmi?*, red. A. Kampka, A. Kiryjow, K. Sobczak, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2017, s. 135–153.
- Błocian I., *Psychoanalityczne wykładnie mitu. Freud, Jung, Fromm*, Eneteia, Warszawa 2010.
- Błocian I., Dybel P., Ples-Bęben M., *Cogito et le monde des images. Entretien avec Paweł Dybel*, „*Bachelard Studies – Études Bachelardiennes – Studi Bachelardieni*” 2021, n° 2, s. 197–206, <https://doi.org/10.7413/2724-5470042>.
- Błocian I., Morawska K., Ples-Bęben M., *Gaston Bachelard i filozofie obrazu. Psychologiczne i społeczno-polityczne aspekty obrazowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018.
- Błoński J., *Przedmowa*, w: G. Bachelard, *Wyobraźnia poetycka. Wybór pism*, tłum. H. Chudak, A. Tatarkiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1975, s. 5–24.
- Bonaparte M., *Edgar Poe: sa vie – son oeuvre. Etude analytique*, t. 1–2, Presses Universitaires de France, Paris 1958.

- Bonicalzi F., *Bachelard et l'anthropologie de la verticalité*, „Cahiers Gaston Bachelard” 2012, n° 12, s. 155–169.
- Bonicalzi F., *La psychanalyse entre science et rêverie*, „Cahiers Gaston Bachelard” 2004, Numéro spécial: *Bachelard et l'écriture*, s. 90–102.
- Bontemps V., *Bachelard*, Les Belles Lettres, Paris 2010.
- Bourgeron J.-P., *Marie Bonaparte*, Presses Universitaires de France, Paris 1997.
- Boutonier J., *Contribution à la psychologie et à la métaphysique de l'angoisse*, Presses Universitaires de France, Paris 1945.
- Boutonier J., *Les défaillances de la volonté*, Presses Universitaires de France, Paris 1951.
- Boutonier J., *La notion d'ambivalence. Étude critique valeur sémiologique*, Privat, Toulouse 1972.
- Brogowski L., *Posłowie od tłumacza. Gaston Bachelard: fenomenologia (marzenia poetyckiego) czy poezja (marzącego fenomenologa)?*, w: G. Bachelard, *Poetyka marzenia*, tłum. L. Brogowski, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 1998, s. 243–268.
- Brunschvicg L., *L'idée critique et le système kantien*, „Revue de Métaphysique et de Morale” 1924, vol. 31, s. 133–203.
- Bungaard P.F., *Bachelard et la phénoméno-poétique: une phénoménologie du détail*, „Cahiers Gaston Bachelard” 1999, n° 2, s. 71–85.
- Buše I., „Animus” i „anima” w pismach Gastona Bachelarda i Mircei Eliadego, tłum. M. Ples-Bęben, w: *Gaston Bachelard. Konteksty i interpretacje*, red. M. Ples-Bęben, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 81–92.
- Calin R., *Bachelard et le règne du langage*, „Alter. Revue de la phénoménologie” 2011, vol. 19, s. 25–41.
- Canguilhem G., *Dialectique et philosophie du non chez Gaston Bachelard*, in: Idem, *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, Vrin, Paris 1994, s. 196–207.
- Casey E.S., *Imagining: A Phenomenological Study*, Indiana University Press, Montgomery, 1976.
- Casey E.S., *Missing Land: Between Heidegger and Bachelard*, in: *Adventures in Phenomenology: Gaston Bachelard*, ed. E. Rizo-Patron, E.S. Casey, J.M. Wirth, SUNY Press, New York 2017, s. 225–236.
- Castelão-Lawless T., *Gaston Bachelard a francuskie środowisko naukowe i intelektualne*, tłum. M. Ples-Bęben, w: *Gaston Bachelard. Konteksty i interpretacje*, red. M. Ples-Bęben, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 25–35.
- Castelão-Lawless T., *La présence de la psychologie analytique de C.G. Jung dans l'épistémologie de La formation de l'esprit scientifique et de La psychanalyse du feu*, in: *L'imaginaire du feu. Approches bachelardiennes*, dir. M. Courtois, Centre Gaston Bachelard, Dijon 2007, s. 31–38.
- Chemouni J., *Histoire de la psychanalyse en France*, Presses Universitaires de France, Paris 1991.
- Chimisso C., *Gaston Bachelard. Critic of Science and the Imagination*, Routledge, London–New York 2001.

- Chitussi B., *Exercise, Tension and 'fonction du réel'. The Psychological Analysis of Pierre Janet*, „Between” 2021, vol. 21, s. 123–141, <https://doi.org/10.13125/2039-6597/4409>.
- Chudak H., *O nieco zapomnianej książce Bachelarda*, w: *Gaston Bachelard. Konteksty i interpretacje*, red. M. Ples-Bęben, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 133–143.
- Clancier A., *Psychanalyse et critique littéraire*, Privat, Toulouse 1973.
- Claparède E., *Sur la fonction du rêve*, „Revue philosophique de la France et de l'étranger” 1916, vol. LXXXI, s. 298–299.
- Cocteau J., *Clair-Obscure. Poèmes*, éditions du Rocher, Monaco 2003.
- Czarnocka M., *Nowożytny pojęcie podmiotu i jego współczesne erozje*, w: *Wiedza a podmiotowość*, red. A. Motycka, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1998, s. 31–44.
- Czarnocka M., *Podmiot poznania a nauka*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.
- Dagognet F., *Problem jedności*, tłum. M. Ples-Bęben, w: *Gaston Bachelard. Konteksty i interpretacje*, red. M. Ples-Bęben, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 101–111.
- Delacroix H., *Sur la structure logique du rêve*, „Revue de Métaphysique et de Morale” 1904, vol. 7, s. 921–934.
- Descartes R., *Rozprawa o metodzie właściwego kierowania rozumem i poszukiwania prawdy w naukach*, tłum. W. Wojciechowska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981.
- Desoille R., *Exploration de l'affectivité subconsciente par la méthode du rêve éveillé dirigé. Sublimations et acquisitions psychologiques*, D'Artrey, Paris 1938.
- Desoille R., *Hommage a Charles Baudouin*, „Action et pensée” 1963, n° 3, s. 75–77.
- Desoille R., *Le rêve éveillé en psychothérapie. Essai sur la fonction de régulation de l'inconscience collectif*, Presses Universitaires de France, Paris 1945.
- Dobraczyński B., *Ciemna strona psychiki. Geneza i historia idei nieświadomości*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1993.
- Domingues J., *Lúcio Pinheiro dos Santos et la rythmanalyse*, „Cahiers Gaston Bachelard” 2001, n° 4, s. 105–115.
- Drwięga M., *W sprawie kontrowersji związanych z kompleksem Edypa*, „Psychiatria Polska” 2002, t. XXXVI, nr 6, s. 895–909.
- Duarte V., *Obstacle épistémologique et inconscient scientifique*, „Cahiers Gaston Bachelard” 2001, n° 4, s. 68–86.
- Dubik A., *Gastona Bachelarda teoria „przeszkód poznawczych” w kontekście pytania o uwarunkowania rozwoju wiedzy naukowej*, „Kultura i Edukacja” 2007, nr 1, s. 7–22.
- Dudek Z.W., *Psychologia integralna Junga. Człowiek archetypowy*, Wydawnictwo Psychologii i Kultury „Eneteia”, Warszawa 1996.
- Dybel P., *Czym jest psychoanaliza?*, w: *Idem, Rozum i nieświadome. Filozoficzne eseje o psychoanalizie*, TAIWPN Universitas, Kraków 2020, s. 17–31.

- Dybel P., *Okruchy psychoanalizy. Teoria Freuda między hermeneutyką i post-strukturalizmem*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2009.
- Dybel P., *Przemijalność piękna i melancholia Freuda*, „Teksty Drugie” 1999, nr 3, s. 17–31.
- Fabre N., *Bachelard et la psychanalyse: un compagnonnage houleux*, „Bachelard Studies – Etudes Bachelardiennes – Studi Bachelardiani” 2021, n° 2, s. 113–123, <https://doi.org/10.7413/2724-5470033>.
- Favez-Boutonier J., *Extrait d’une leçon donnée par Madame Favez-Boutonier à la Sorbonne en 1966 consacrée à l’imagination*, „Bachelard Studies – Etudes Bachelardiennes – Studi Bachelardiani” 2021, n° 2, s. 151–164, <https://doi.org/10.7413/2724-5470038>.
- Franz M.L. von, *Proces indywiduacji*, w: C.G. Jung, *Człowiek i jego symbole*, tłum. R. Palusiński, Wydawnictwo KOS, Katowice 2018, s. 217–318.
- Freud S., *Dostojewski i ojcostwo*, w: Idem, *Sztuki plastyczne i literatura*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2009, s. 229–244.
- Freud S., *Introduction à la psychanalyse*, trad. S. Jankélévitch, Payot, Paris 1921.
- Freud S., *Kultura jako źródło cierpień*, w: Idem, *Pisma społeczne*, tłum. A. Ochocki, M. Poręba, R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 1998, s. 163–227.
- Freud S., *Moje życie i psychoanaliza*, tłum. A. Kowaliszyn, B. Gawroński, Agencja Wydawnicza „Sfinks”, Warszawa 1991.
- Freud S., *Objaśnianie marzeń sennych*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2015.
- Freud S., *Oblęd i sny w Gradivie Wilhelma Jensena*, w: Idem, *Sztuki plastyczne i literatura*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2009, s. 5–65.
- Freud S., *O psychoanalizie*, tłum. L. Jekels, „Book Service”, Poznań 1992.
- Freud S., *Origine et développement de la psychanalyse*, trad. Y. Le Lay, „Revue de Genève” 1920, n° 6, s. 865–875 (oraz: 1921, n° 7, s. 80–87; 1921, n° 8, s. 195–220).
- Freud S., *Poza zasadą przyjemności*, tłum. J. Prokopiuk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Freud S., *Przemijalność*, tłum. P. Dybel, „Teksty Drugie” 1999, nr 3, s. 161–163.
- Freud S., *Rozszczepienie osobowości psychicznej*, w: Idem, *Wykłady ze wstępu do psychoanalizy. Nowy cykl*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2009, s. 45–62.
- Freud S., *Trzy rozprawy z teorii seksualnej*, w: Idem, *Życie seksualne*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2009, s. 27–65.
- Freud S., *Uwagi na temat dwóch zasad procesu psychicznego*, w: Idem, *Psychologia nieświadomości*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2009, s. 5–14.
- Freud S., *Wstęp do psychoanalizy*, tłum. S. Kempnerówna, W. Zaniewicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Freud S., *Wyparcie*, w: Idem, *Psychologia nieświadomości*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2009, s. 77–88.

- Freud S., *Żaloba i melancholia*, w: Idem, *Psychologia nieświadomości*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2009, s. 145–159.
- Fromm E., *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, tłum. J. Karłowski, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2002.
- Gayon J., *Introduction*, in: B. Barsotti, *Bachelard critique de Husserl. Aux racines de la fracture épistémologie / phénoménologie*, Harmattan, Paris 2002, s. 7–12.
- Gil D., *Autour de Bachelard*, Les Belles Lettres, Paris 2010.
- Głowiński M., *Wprowadzenie*, „Pamiętnik Literacki” 1971, nr 62/2, s. 175–187.
- Gouhier H., *La pensée métaphysique de Descartes*, Vrin, Paris 1999.
- Gouhier M.-L., *Bachelard et la psychanalyse. La rencontre*, in: *Bachelard. Colloque de Cerisy*, dir. H. Gouhier, R. Poirier, Union Générale d'Éditions, Paris 1974, s. 138–147.
- Hillman J., *Bachelard's Lautréamont, or Psychoanalysis without a Patient*, w: G. Bachelard, *Lautréamont*, transl. R.S. Dupree, Dallas Institute Publications, Dallas 2012, s. 103–123.
- Hong M.-H., *La notion d'archétype chez Bachelard*, „Cahiers Gaston Bachelard” 1998, n° 1, s. 58–70.
- Hypolite J., *Figures de la pensée philosophique*, t. 2, Presses Universitaires de France, Paris 1971.
- Imagination et mouvement. Autour de Bachelard et Merleau-Ponty*, dir. G. Hieronimus, J. Lamy, EME Éditions, Bruxelles 2011.
- Jacob C., *Approche historique du rêve éveillé en psychanalyse. Approche historique du rêve éveillé en psychanalyse. Les fils rouges depuis l'origine. 1923–1966*, „Imaginaire & Inconscient” 2009, n° 1, s. 9–36, <https://doi-org.kbr.idm.oclc.org/10.3917/imin.023.0009> (dostęp: 17.04.2024).
- Jacobi J., *Psychologia C.G. Junga*, tłum. S. Ławicki, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1968.
- Jastrzębski A., *Od redakcji*, w: J. Jacobi, *Psychologia C.G. Junga*, tłum. S. Ławicki, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1968, s. 7–9.
- Jung C.G., *Aion. Przyczyńki do symboliki Jaźni*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo Wrota, Warszawa 1997.
- Jung C.G., *Bliżej nieświadomości*, w: Idem, *Człowiek i jego symbole*, tłum. R. Palusiński, Wydawnictwo KOS, Katowice 2018, s. 43–144.
- Jung C.G., *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, Reichl, Darmstadt 1928.
- Jung C.G., *Dynamika nieświadomości*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2011.
- Jung C.G., *Le Moi et l'inconscient*, trad. A. Adamov, Gallimard, Paris 1938.
- Jung C.G., *Métamorphoses et symboles de la libido*, trad. L. de Vos, Éditions Mouton, Paris 1927.
- Jung C.G., *O stosunku psychologii analitycznej do dzieła poetyckiego*, w: Idem, *O zjawisku ducha w sztuce i nauce*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2017, s. 99–124.

- Jung C.G., *Próba psychologicznej interpretacji dogmatu o Trójcy św.*, w: Idem, *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*, tłum. J. Prokopiuk, „Czytelnik”, Warszawa 1976, s. 160–234.
- Jung C.G., *Psychologia i literatura*, w: Idem, *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*, tłum. J. Prokopiuk, „Czytelnik”, Warszawa 1976, s. 379–403.
- Jung C.G., *Psychologia przeniesienia*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo Sen, Warszawa 1993.
- Jung C.G., *Sigmund Freud jako zjawisko kulturowo-historyczne*, w: Idem, *O zjawisku ducha w sztuce i nauce*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2017, s. 53–64.
- Jung C.G., *Symbole przemiany*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2012.
- Jung C.G., „*Ulisses*”. *Monolog*, w: Idem, *O zjawisku ducha w sztuce i nauce*, tłum. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 2017, s. 161–201.
- Jung C.G., *Wandlungen und Symbole der Libido*, dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, Leipzig–Wien 1912.
- Kamińska A., *Wokół filozofii wyobraźni twórczej Gastona Bachelarda*, „*Filosophija*” 2017, t. 39, s. 43–72.
- Kaplan E.K., *Gaston Bachelard’s Philosophy of Imagination: An Introduction*, „*Philosophy and Phenomenological Research*” 1972, vol. 33, no. 1, s. 1–24.
- Kapusta A., *Genealogia nieświadomości*, w: *Nieświadomość jako kategoria filozoficzna*, red. A. Motycka, W. Wrzosek, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2000, s. 141–149.
- Karwowska M., *Autonarracyjne marzenia pamięci – o pismach antropologicznych Gastona Bachelarda*, „*Prace Polonistyczne*” 2013, t. 68, s. 177.
- Kearney R., *Poetics of Imagining. Modern to Post-modern*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1998.
- Kępiński A., *Melancholia*, Państwowy Zakład Wyd. Lekarskich, Warszawa 1979.
- Klibansky R., Panofsky E., Saxl F., *Saturn i melancholia. Studia z historii, filozofii, przyrody, medycyny, religii oraz sztuki*, tłum. A. Kryczyńska, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2009.
- Kobylińska-Dehe E., *Wprowadzenie*, w: *Psychoanaliza w cieniu wojny i Zagłady*, red. E. Kobylińska-Dehe, Universitas, Kraków 2020, s. 5–26.
- Kostyleff N., *Freud et le problème des rêves. Contribution à l’étude objective de la pensée*, „*Revue philosophique de la France et de l’étranger*” 1911, vol. 72, s. 491–522.
- Kostyleff N., *La psycho-analyse appliquée à l’étude objective de l’imagination*, „*Revue philosophique de la France et de l’étranger*” 1912, vol. 73, s. 367–396.
- Kostyleff N., *Les derniers travaux de Freud et le problème de l’hystérie (1)*, „*Archives internationales de neurologie*” 1911, n° 1, s. 17–24.
- Kostyleff N., *Les derniers travaux de Freud et le problème de l’hystérie (2)*, „*Archives internationales de neurologie*” 1911, n° 2, s. 75–86.
- Kowska M., *Wstęp. Dialektyka bycia sobą*, w: P. Ricoeur, *O sobie samym jako innym*, tłum. B. Chełstowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. VII–XXXVII.

- Kristeva J., *Czarne słońce. Depresja i melancholia*, tłum. M.P. Markowski, R. Ryziński, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2007.
- Kuhn R., *Le psychiatre devant l'oeuvre de Gaston Bachelard*, „Cahiers Gaston Bachelard” 2004, n° 6, s. 111–118.
- Kuhn R., *Psychiatrie mit Zukunft. Beiträge zu Geschichte, Gegenwart, Zukunft der wissenschaftlichen und praktischen Seelenheilkunde*, Schwabe, Basel, 2004.
- Lacroix J., *Préface*, in: V. Thierrien, *La révolution de Gaston Bachelard en critique littéraire. Ses fondements, ses techniques, sa portée. Du nouvel esprit scientifique à un nouvel esprit littéraire*, Klincksieck, Paris 1970, s. VII–XI.
- Lamy J., *L'altérité au coeur de la solitude: l'être double et la division du sujet selon Bachelard*, in: *L'altérité dans l'oeuvre et la philosophie de Gaston Bachelard*, dir. C. Thiboutot, J.-J. Wunenburger, Cercle interdisciplinaire de recherches phénoménologiques, Montréal 2010, s. 65–80.
- Laplanche J., Pontalis J.-B., *Vocabulaire de la psychanalyse*, Presses Universitaires de France, Paris 2007.
- Laplanche J., Pontalis J.-B., *Słownik psychoanalizy*, tłum. E. Modzelewska, E. Wojciechowska, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996.
- Lapoujade M.N., *L'imagination cosmologique. Regard sur G. Bachelard*, EME Éditions, Louvain-la-Neuve 2021.
- Leszczyński D., *Ciągłość i zerwanie w historii wiedzy. Narodziny dyskontynuacyjnej koncepcji rozwoju nauki*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2008.
- Leszczyński D., *Filozofia nauki Gastona Bachelarda*, w: G. Bachelard, *Kształtowanie się umysłu naukowego. Przyczynek do psychoanalizy wiedzy obiektywnej*, tłum. D. Leszczyński, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2002, s. 327–377.
- Leszczyński D., Szlachcic K., *Wprowadzenie do francuskiej filozofii nauki. Od Comte'a do Foucaulta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.
- Libis J., *Bachelard et la mélancholie. L'ombre de Schopenhauer dans la philosophie de Gaston Bachelard*, Presses Universitaires du septentrion, Villeneuve d'Ascq 2001.
- Libis J., *Bachelard i melancholia. Cień Schopenhauera w filozofii Gastona Bachelarda*, tłum. M. Ples-Bęben, w: *Gaston Bachelard. Konteksty i interpretacje*, red. M. Ples-Bęben, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 93–97.
- Łaciak P., *Husserlowski model aprioryzmu: ontologizacja, deformalizacja i relatywizacja a priori*, „Principia” 2007, t. 47/48, s. 53–77.
- Maciejczak M., *Świat według ciała w Fenomenologii percepcji Maurice'a Merleau-Ponty'ego*, Wydawnictwo Comer, Warszawa 2001.
- Marcinów M., *Historia polskiego szaleństwa*, t. 1, *Słońce wśród czarnego nieba. Studium melancholii*, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2017.
- Marie-Clotilde, *Entre deux: Le rêve du vase (Extraits du rêve-éveillé rapporté par Marie-Clotilde elle-même et de ses commentaires)*, „Imaginaire &

- Inconscient” 2009, n° 1, s. 37–39, <https://doi-org.kbr.idm.oclc.org/10.3917/imin.023.0037> (dostęp: 17.04.2024).
- Martin M.-E., *Les réalismes épistémologiques de Gaston Bachelard*, Éditions Universitaires de Dijon, Dijon 2012.
- McAllester Jones M., *Gaston Bachelard, Subversive Humanist. Texts and Readings*, University of Wisconsin Press, Wisconsin 1991.
- Merleau-Ponty M., *Fenomenologia percepcji*, tłum. M. Kowalska, J. Migasiński, Fundacja Aletheia, Warszawa 2001.
- Merleau-Ponty M., *Widzialne i niewidzialne*, tłum. M. Kowalska, J. Migasiński, R. Lis et al., Fundacja Aletheia, Warszawa 1996.
- Migasiński J., *Merleau-Ponty*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1995.
- Mijolla A. de, *Freud et la France. 1885–1945*, Presses Universitaires de France, Paris 2010.
- Minko M’Obame J.-F., *La conception bachelardienne de la connaissance scientifique. Le rationalisme de Gaston Bachelard*, Connaissances et savoirs, Paris 2011.
- Minkowski E., *Le temps vécu: Études phénoménologiques et psychopathologiques*, Presses Universitaires de France, Paris 2013.
- Minkowski E., *Vers quels horizons nous emmène Gaston Bachelard?*, „Revue Internationale de Philosophie” 1963, vol. 17, n° 66, s. 419–440.
- Mitarski J., *Z dziejów melancholii*, w: A. Kępiński, *Melancholia*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1979, s. 279–323.
- Morawska K., *Myśl Gastona Bachelarda: interpretacje francuskiej krytyki i próba antropologicznej syntezy*, w: *Gaston Bachelard. Konteksty i interpretacje*, red. M. Ples-Bęben, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 37–55.
- Motycka A., *Nauka a nieświadomość. Filozofia nauki wobec kontekstu tworzenia*, Leopoldinum, Wrocław 1998.
- Nasiłowska A., *Melancholia*, „Teksty Drugie” 1999, nr 3, s. 4–6.
- Nietzsche F., *Tako rzecze Zaratustra. Książka dla wszystkich i dla nikogo*, tłum. W. Berent, Zysk i S-ka, Poznań 2000.
- Noras A.J., *Kant a neokantyzm badeński i marburski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005.
- Pariente J.-C., *Le vocabulaire de Bachelard*, Ellipses, Paris 2001.
- Perrot M., *Bachelard i pojęcie metafizyki konkretnej*, tłum. M. Ples-Bęben, w: *Gaston Bachelard. Konteksty i interpretacje*, red. M. Ples-Bęben, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 113–122.
- Pfister Z., *Gaston Bachelard et le rêve de la nuit: quelle méthode pour un «mystère d’ontologie»?*, „Bachelard Studies – Etudes Bachelardiennes – Studi Bachelardiani” 2021, n° 2, s. 55–73, <https://doi.org/10.7413/2724-5470029>.
- Pierron J.-P., *Les puissances de l’imagination. Essai sur la fonction éthique de l’imagination*, Éditions du Cerf, Paris 2012.
- Pire F., *De l’imagination poétique dans l’oeuvre de Gaston Bachelard*, Corti, Paris 1967.

- Ples-Bęben M., *Kształcenie jako problem filozoficzny w ujęciu Gastona Bachelarda*, „Idea – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych” 2016, vol. XXVIII, nr 1, s. 244–262, <https://doi.org/10.15290/idea.2016.28.1.12>.
- Ples-Bęben M., *La méthode du rêve éveillé dirigé dans l'interprétation de Gaston Bachelard*, „Analele Universitatii din Craiova. Seria Filosofie” 2018, n° 1, s. 35–51.
- Ples-Bęben M., *Psychoanaliza życia, czyli Gaston Bachelard czyta Pieśni Maldorora*, „Diametros” 2016, t. 49, s. 84–102, <https://doi.org/10.13153/diam.49.2016.922>.
- Poirier J., *Gaston Bachelard entre Freud et Jung in Les Lettres françaises et la psychanalyse (1900–1945)*. „Bachelard Studies – Études Bachelardiennes – Studi Bachelardiani” 2021, n° 2, s. 165–172, <https://doi.org/10.7413/2724-5470039>.
- Poirier J., *Gaston Bachelard: vers la psychanalyse et au-delà*, „Cahiers Gaston Bachelard” 2004, n° 6, s. 25–35.
- Poirier J., *La psychanalyse du feu au feu de l'analyse: entre Freud, Jung et Sartre*, in: *L'imaginaire du feu. Approches bachelardiennes*, dir. M. Courtois, Centre Gaston Bachelard, Dijon 2007, s. 49–56.
- Poirier R., *Autour de Bachelard épistémologue*, in: *Bachelard. Colloque de Cerisy*, dir. H. Gouhier, R. Poirier, Union Générale d'Éditions, Paris 1974, s. 9–37.
- Pouliquen J.-L., *La preface de Robert Desoille*, „Thélème. Revista Complutense de Estudios Franceses” 2005, n° 20, s. 89–94.
- Psychanalyse et philosophie. Séance du 25 janvier 1955*, „Bulletin de la Société française de philosophie” 1955, vol. XLVII, s. 1–41.
- Ramnoux C., *Bachelard à sa table d'écriture*, „Revue Internationale de Philosophie” 1984, vol. 150, s. 217–230.
- Revault d'Allones C., *Avant-propos. Juliette Favez-Boutonier 1903–1994*, „Bulletin de psychologie” 1996, vol. XLIX, s. 130–133.
- Rheinberger H.-J., *A Remark on Gaston Bachelard's Idea of a Psychoanalysis of Knowledge*, „Bachelard Studies – Études Bachelardiennes – Studi Bachelardiani” 2021, n° 2, s. 173–184, <https://doi.org/10.7413/2724-5470040>.
- Rheinberger H.-J., *Introduction à la correspondance Gaston Bachelard – Ludwig Binswanger (1948–1955)*, „Revue germanique internationale” 2019, vol. 30, s. 165–177, <https://doi.org/10.4000/rgi.2359>.
- Ribot T., *La mémoire affective et la psycho-analyse*, „Revue philosophique de la France et de l'étranger” 1914, vol. LXXVIII, s. 144–161.
- Ricardou J., *The Singular Character of the Water*, transl. F. Towne, „Poe Studies” 1976, vol. 9, n° 1, s. 1–6.
- Rodrigo P., *Introduction*, „Cahiers Gaston Bachelard” 2006, n° 8, s. 5–7.
- Rosenberg S., *L'image chez Bachelard et chez Jung: l'archétype est-il „poétisable”?*, „Cahiers Jungiens de Psychanalyse” 1988, vol. 59, s. 48–57.
- Roudinesco E., *La bataille de cent ans. Histoire de la psychanalyse en France*, vol. 1: 1885–1939, Seuil, Paris 1982.
- Roy J.-P., *Bachelard ou le concept contre l'image*, Les Presses de l'Université de Montréal, Montréal 1977.

- Saciuk R., *Przełom Freudowski w dziedzinie poznania. Jego konsekwencje w analitycznej psychologii społecznej Ericha Fromma*, w: *Nieświadomość to odrębne królestwo...*, red. I. Błocian, R. Saciuk, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 173–188.
- Saint Aubert E. de, *Phénoménologie du vers ou dynamologie du contre? Éléments pour une confrontation entre Merleau-Ponty et Bachelard*, „Cahiers Gaston Bachelard” 2006, n° 8, s. 56–67.
- Samama G., *Bachelard Gaston (1884–1962)*, in: *Dictionnaire des Philosophes*, Encyclopædia Universalis, 2019 (e-book).
- Samuels A., Shorter B., Plaut F., *Krytyczny słownik analizy jungowskiej*, tłum. W. Bobecki, L. Zielińska, Unus, Wrocław 1994.
- Sartre J.-P., *Wyobrażenie. Fenomenologiczna psychologia wyobraźni*, tłum. P. Beylin, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970.
- Serina F., *C.G. Jung en France. Rencontres, passions, controversies*, Les Belles Lettres, Paris 2021.
- Schaettel M., *Bachelard critique ou l'alchimie du rêve. Un art de lire et de rêver*, Éditions L'Hermès, Lyon 1977.
- Słownik języka polskiego PWN*, oprac. zbiorowe, PWN, Warszawa 2021.
- Spiegelberg H., *Phenomenology in Psychology and Psychiatry: A Historical Introduction*, Northwestern University Press, Evanston, 1972.
- Starobinski J., *Atrament melancholii*, tłum. K. Belaid, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2017.
- Starobinski J., *Wskazówki do historii pojęcia wyobraźni*, tłum. W. Kwiatkowski, „Pamiętnik Literacki” 1972, t. 63, nr 4, s. 217–232.
- Stavaux M., *Les roses crucifiées*, éditions du C.E.L.F, Bruxelles 1963.
- Stroud J.H., *An Elemental Reverie on the World's Stuff*, Dallas Institute Publications, Dallas 2015.
- Szkoła Genewska: tradycja i perspektywy w roku 1988*, tłum. J. Żurowska, w: *Szkoła Genewska w krytyce. Antologia*, red. H. Chudak, Z. Naliwajek, J. Żurowska et al., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 345–355.
- Thibaudet A., *Réflexions sur la littérature. Psychanalyse et critique*, „Nouvelle Revue Française” 1921, vol. 16, s. 467–481.
- Thierrien V., *La révolution de Gaston Bachelard en critique littéraire. Ses fondements, ses techniques, sa portée. Du nouvel esprit scientifique à un nouvel esprit littéraire*, Klincksieck, Paris 1970.
- Thompson C., *Psychoanaliza. Narodziny i rozwój*, tłum. T. Kołakowska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965.
- Wesołowska A., „Świat przeżywany” a doświadczenie estetyczne w filozofii Merleau-Ponty'ego, „Sztuka i Filozofia” 2008, t. 33, s. 70–90.
- Witkowski L., *Humanistyka stosowana. Wirtuozeria, pasje, inicjacje. Profesje społeczne versus ekologia kultury*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2018.
- Witkowski L., *Współczesny racjonalizm francuski – Gaston Bachelard*, w: *Kierunki filozofii współczesnej*, t. 2, red. J. Pawlak, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1995, s. 139–145.

- Wróbel S., *Odkrycie nieświadomości. Czy destrukcja kartezjańskiego pojęcia podmiotu poznającego?*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.
- Wunenburger J.-J., *Cogito et cogitamus: la méditation d'autrui dans la formation de la rationalité*, in: *L'altérité dans l'oeuvre et la philosophie de Gaston Bachelard*, dir. C. Thiboutot, J.-J. Wunenburger, Cercle interdisciplinaire de recherches phénoménologiques, Montréal 2010, s. 131–141.
- Wunenburger J.-J., *Gaston Bachelard: Poétique des images*, Mimesis, Paris 2014.
- Wunenburger J.-J., *Image et image primordial*, in: *Questions de mythocritique. Dictionnaire*, dir. D. Chauvin, P. Walter, Éditions Imago, Paris 2005, s. 193–204.
- Wunenburger J.-J., *Jung a francuska szkoła wyobrażenia: Gaston Bachelard i Gilbert Durand*, tłum. M. Ples-Bęben, w: *Gaston Bachelard. Konteksty i interpretacje*, red. M. Ples-Bęben, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 57–70.
- Wunenburger J.-J., *La libido, de S. Freud à G. Bachelard*, in: *L'imaginaire du feu. Approches bachelardiennes*, dir. M. Courtois, Centre Gaston Bachelard, Dijon 2007, s. 39–48.
- Wunenburger J.-J., *La phénoménologie bachelardienne de l'imagination, écarts et variations*, „Cahiers Gaston Bachelard” 2006, n° 8, s. 68–78.
- Wunenburger J.-J., *O narodzinach obrazu: obecność czy znikanie bytu?*, tłum. M. Ples-Bęben, „Idea. Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych” 2016, t. XXVIII, nr 2, s. 375–390, <https://doi.org/10.15290/idea.2016.28.2.20>.
- Vydra A., *Openness, Pedagogy, and Parenthood in Gaston Bachelard*. „Bachelard Studies – Études Bachelardiennes – Studi Bachelardiani” 2021, n° 2, s. 75–87, <https://doi.org/10.7413/2724-5470030>.
- Vydra A., *O wierze pewnego racjonalisty. Bachelard i jego „ateizm”*, tłum. D. Bęben, w: *Gaston Bachelard. Konteksty i interpretacje*, red. M. Ples-Bęben, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 159–179.
- Zych J., *L'influence de la psychanalyse sur la critique littéraire en France (1914–1939)*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014.

Indeks osobowy

A

Adamov Arthur 120
Aldini Giovanni 34
Arruda Francimar 93, 94

B

Bachelard Jeanne 105
Bachelard Suzanne 75, 105, 111
Barbosa Elyana 97
Barsotti Bernard 197
Basso Elisabetta 79–82
Baudelaire Charles 109
Baudouin Charles 182–184
Bazac Ana 202
Beauvoir Simone de 148
Becerra Batán Marcela Renée 16, 178
Belaid Krystyna 111
Benoit Audrey 14
Benoit Pierre 149
Berent Waclaw 92
Bergson Henri 8, 11, 23, 49
Bernard Claude 177
Beylin Paweł 6, 203
Bęben Dariusz 17, 63
Bielik-Robson Agata 112, 174
Binswanger Ludwig 79–82
Bleuler Eugen 43
Błocian Ilona 17, 51, 73, 77, 97, 98, 99,
108, 124, 125, 126, 145, 146, 158, 169,
175, 182, 209
Błoński Jan 167
Bobecki Wojciech 44, 147
Bonaparte Marie 11, 76, 177, 184–
186

Bonicalzi Francesca 25, 46, 50, 68,
123, 135
Bontemps Vincent 24, 39, 40, 66
Bourgeron Jean-Pierre 184, 185
Braga Corin 17
Braustein Jean-François 14
Breton André 10
Breuer Josef 40
Brogowski Leszek 11, 72, 121, 122,
165, 215
Brunschvicg Léon 23, 54, 55
Budzyk Justyna 12, 24
Bungaard Peer F. 199, 200
Buşe Ionel 158
Buton Michel 167

C

Calin Rodolphe 214
Canguilhem Georges 24, 25
Casey Edward S. 79, 80
Castelão-Lawless Teresa 65, 164, 165
Chauvin Danièle 137
Chelstowski Bogdan 174
Chemouni Jacqy 8
Chevigné Adhémaume de 10
Chimisso Cristina 6, 7
Chitussi Barbara 103
Choisy Maryse 40, 177, 195
Chudak Henryk 71, 78, 165, 166, 167,
168, 190
Clancier Anne 214
Claparède Édouard 8
Claudel Paul 9
Cocteau Jean 9, 10, 189

Cohen Hermann 200
 Comte Auguste 47, 54, 66
 Courtois Martine 39, 90, 164
 Czarnocka Małgorzata 174, 210, 211

D

Dagognet François 85, 190
 Delacroix Henri 8
 Delille Emmanuel 79
 Desoille Robert 11, 76, 122, 123, 125,
 126, 129, 176, 179–183, 187, 193,
 212
 Dobraczyński Bartłomiej 161, 209
 Domingues Joaquim 170
 Drwięga Marek 88
 Duarte Valter 65
 Dubik Adam 65, 66, 67
 Ducasse Isidore zob. Lautréamont de
 comte
 Dudek Zenon Waldemar 149
 Duhem Pierre 23
 Dumas Alexandre 109
 Dupree Robert Scott 86
 Durand Gilbert 70, 73, 106, 121, 123,
 146, 152, 155
 Dybel Paweł 60, 113, 175, 176, 210

E

Einstein Albert 65
 Empedokles 75, 84, 91, 110, 111, 184

F

Fabre Nicole 177, 180, 182, 215
 Favez-Boutonier (Favez-Boutonnier)
 Juliette 11, 177, 178, 182
 France Anatol 9
 Franklin Benjamin 33
 Franz Marie-Louise von 150
 Freud Sigmund 7–11, 14, 16, 17, 21,
 27, 28, 35, 38, 39, 40, 42–44, 50,
 52, 59, 60, 62, 63, 68, 76, 77, 81, 83,
 86, 88–91, 93, 98, 99, 101, 103, 112,
 113, 117, 118, 121–124, 131, 143, 146,
 147, 162, 164, 166, 171, 173, 174, 182,
 184, 185, 186, 191–195, 197, 200, 209,
 212, 214
 Fromm Erich 97, 118, 169, 209

G

Gayon Jean 197
 Gawroński Bohdan 7
 Gil Didier 16, 25
 Głowiński Michał 166, 167
 Goethe Johann Wolfgang von 91
 Gouhier Henri 40, 49, 50, 195
 Gouhier Marie-Louise 48, 195
 Grzegorzewska Barbara 81

H

Haggard Henry Rider 149
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 24
 Heidegger Martin 79
 Hieronimus Gilles 202
 Hillman James 86, 91, 92, 94, 95
 Hoffmann Ernst Theodor Amadeus
 91, 184
 Hölderlin Friedrich 84, 110
 Hong Myung-Hee 131
 Hugo Victor 183
 Husserl Edmund 197, 199–201, 207, 212
 Hyppolite Jean 21, 98

J

Jacob Colette 180, 182
 Jacobi Jolande 35, 43, 44, 123, 128,
 130, 131, 149, 152
 Janet Pierre 7, 103
 Janion Maria 81
 Jankélévitch Serge 42
 Jastrzębski Andrzej 123
 Jekels Ludwik 43
 Jensen Wilhelm 9, 86, 143
 Jung Carl Gustav 11, 15, 16, 17, 35, 42,
 43, 44, 48, 51, 76, 77, 86, 88, 91, 92, 93,
 95, 118, 119–131, 137–140, 143–147,
 149–152, 154–158, 162, 164, 181, 183,
 186, 187, 191, 192, 194, 200, 212

K

Kamińska Anna 214
 Kampka Agnieszka 73, 146
 Kant Immanuel 54, 200
 Kaplan Edward K. 79, 141, 142
 Kapusta Andrzej 162
 Karłowski Jan 118

- Kartezjusz (właśc. René Descartes) 47, 49, 173–176
 Karwowska Marzena 105, 108, 115
 Kearney Richard 203
 Kempnerówna Salomea 35, 89
 Kępiński Antoni 112, 113
 Kiryjow Anna 73, 146
 Klibansky Raymond 112
 Kobylińska-Dehe Ewa 210
 Kołakowska Tamara 44
 Kostyleff Nicolai 8
 Kostyło Piotr 8
 Kowaliszyn Artur 7
 Kowalska Małgorzata 174, 196, 203
 Kristeva Julia 113
 Kryczyńska Anna 112
 Krzemień Wiktoria 71
 Kuhn Roland 80, 81, 82
 Kwiatkowski Władysław 105
- L**
- Lacan Jacques 176
 Lacroix Jean 84
 Laforgue René 177
 Lamy Julien 56, 61, 202
 Laplanche Jean 35, 40, 41, 48, 49
 Lapoujade Maria Noel 99
 Lautréamont de comte (właśc. Isidore Ducasse) 72, 91, 94, 116, 117
 Le Lay Yves 42
 Lémery Nicolas 33
 Leszczyński Damian 19, 22, 23, 53, 54, 66, 133, 163
 Libis Jean 107, 114, 115
 Lis Renata 203
 Louis Joe (właśc. Barrow Joseph Louis) 149
 Löwith Karl 82
 Ludre de markiza 10
- Ł**
- Łaciak Piotr 199, 200
 Ławicki Stanisław 35, 123
- M**
- Maciejczak Marek 204
 Marat Jean-Paul 33
 Marcinów Mira 112
 Marie-Clotilde 181
 Mariotte Edme 33
 Markowski Michał Paweł 113
 Martin Michel-Elie 56
 Mauco Georges 117
 McAllester Jones Mary 189, 191
 Merleau-Ponty Maurice 82, 196, 202–207, 212
 Meyerson Émile 23
 Migasiński Jacek 196, 203, 204, 206
 Mijola Alain de 7, 8, 9, 10, 177
 Minko M'Obame Jean François 58
 Minkowski Eugène 80–82, 170, 212
 Mitarski Jan 112
 Mizińska Jadwiga 17
 Modzelewska Ewa 35
 Montessori Maria 109
 Morand Paul 10
 Morawska Kamila 76, 77, 83, 98, 99, 108, 126, 175, 182
 Motycka Alina 162, 164, 174
 Moya Diez Ivan 14
 Mugnier Arthur 9
- N**
- Naliwajek Zbigniew 167
 Nasilowska Anna 111
 Nietzsche Friedrich 92, 93, 139
 Noras Andrzej J. 200
 Novalis 91, 166, 184
- O**
- Ochocki Aleksander 193
- P**
- Palusiński Robert 126
 Pariente Jean-Claude 25, 27, 28, 55, 189
 Perrot Maryvonne 19, 24
 Pfister Zoé 99
 Pierron Jean-Philippe 93
 Pinheiro dos Santos Lúcio Alberto 40, 170–172
 Pire François 195, 213
 Plaut Fred 44, 147
 Ples-Bęben Marta 19, 24, 54, 55, 65, 70, 77, 85, 98, 99, 106, 107, 108, 116, 121, 123, 126, 132, 175, 181, 182, 190, 193

Plessner Helmuth 82
 Poe Edgar Allan 139, 177, 184–186
 Poirier Jacques 16, 50, 86, 90, 91, 172,
 173, 184
 Poirier René 40, 195
 Pontalis Jean-Bertrand 35, 40, 41, 48,
 49, 176
 Poręba Marcin 193
 Pouliquen Jean-Luc 176
 Priestley Joseph 34
 Prokopiuk Jerzy 91, 117, 127
 Proust Marcel 9, 10

R

Ramnoux Clervence 191
 Réaumur René Antoine Ferchault de
 33
 Reszke Robert 9, 44, 59, 98, 103, 120,
 123, 126, 143, 150, 154, 192, 193
 Rheinberger Hans-Jörg 50, 81
 Ribeiro Alvaro 170
 Ribot Théodule 8
 Ricardou Jean 185, 186
 Ricoeur Paul 174
 Rizo-Patron Eileen 79
 Rodrigo Pierre 196
 Rogoziński Julian 72
 Rorschach Hermann 81
 Rosiek Stanisław 81
 Rosenberg Simone 137, 138
 Rossi Jeanne (nazwisko panięskie)
 zob. Bachelard Jeanne
 Roudinesco Elisabeth 7
 Roy Jean-Pierre 36, 198, 200
 Rzyński Remigiusz 113

S

Saciuk Robert 209
 Saint Aubert Emmanuel de 202, 203
 Samama Guy 58
 Samuels Andrew 44, 147
 Sartre Jean-Paul 6, 8, 202, 203
 Saxl Fritz 112
 Schaettel Marcel 187, 188, 189
 Schopenhauer Arthur 115
 Serina Florian 84, 105, 119

Shorter Bani 44, 147
 Skorulski Krzysztof 8
 Sobczak Katarzyna 73, 146
 Spiegelberg Herbert 80
 Starobinski Jean 104, 105, 106, 111
 Stroud Joanne H. 85
 Szlachcic Krzysztof 54, 66

T

Tatarkiewicz Anna 71, 170, 187, 196,
 200
 Therrien Vincent 78, 83, 84
 Thibaudet Albert 9
 Thiboutot Christian 56
 Thompson Clara 44
 Towne Frank 186
 Tzara Tristan 10

W

Walter Philippe 137
 Wesołowska Agnieszka 206
 Wirth Jason M. 79
 Witkowski Lech 17, 53, 65
 Wojciechowska Ewa 35
 Wojciechowska Wanda 49
 Wróbel Szymon 161, 162, 174
 Wrzosek Wojciech 162, 174
 Wunenburg Jean-Jacques 17, 39, 56,
 62, 63, 70, 106, 121, 123, 124, 132,
 133, 136, 137, 146, 152, 153, 155,
 191, 192, 194, 201, 202, 204, 206,
 207, 212

V

Valentino Rudolf 149
 Verhaeren Émile 183
 Vinci Leonardo de 86
 Vos de L. 120

Z

Zaniewicki Witold 35, 89
 Zielińska Lidia 44, 147
 Zych Justyna 138, 139, 140

Ż

Żurowska Joanna 167

Marta Ples-Bęben

Imagination and the Unconscious Gaston Bachelard's Non-Psychoanalysis

Summary

The aim of the book is to examine the psychoanalytic inspirations behind Gaston Bachelard's (1884–1962) philosophy, both from a conceptual and contextual perspective. This book is not a monograph documenting and systematizing the entirety of Bachelard's philosophy but rather a proposal for an interpretation that emphasises psychoanalysis as both a tool redefined by Bachelard to fit into his philosophical projects and as a context within which these internal transformations occurred. The key to interpreting this dialectical philosophy lies in the concept of “non-psychoanalysis,” rooted in Bachelard's philosophy and his conceptual choices. Bachelard frequently employed the prefix “non-” to signal the dialectical transcendence of a position that serves as a reference point for his “non-Cartesian reason.” Bachelard's philosophy is marked by duality (philosophy of science vs. philosophy of poetic imagination) and a plurality of inspirations. Despite the complexity and evolution of his thought, traces of psychoanalytic references are consistently present from 1938 onward. These include references to the theories and methods of Sigmund Freud, the analytical psychology of Carl Gustav Jung, and the ideas of contemporary figures within the French psychoanalytic movement, such as Juliette Favez-Boutonier and Marie Bonaparte. Depending on the subject, Bachelard employs psychoanalysis to 1) analyse daydreams, their accompanying images and representations, as well as the workings of creative imagination and the consciousness of the dreaming subject; and 2) purify the knowing mind of unconscious obstacles arising from the subjective, dreaming imagination—the source of images which, according to Bachelard, always signify an unwarranted departure from scientific abstraction.

The book consists of four chapters focused on aspects of Gaston Bachelard's philosophy in which he engaged with psychoanalysis. These studies are both thematic and historical-contextual, tracing the evolution of Bachelard's approach toward various theories and methods developed within the broad psychoanalytic movement. The book also examines how his use of fundamental psychoanalytic concepts evolved over time.

The first chapter explores Bachelard's original concept of the "psychoanalysis of objective knowledge." This notion is particularly intriguing, as it applies Sigmund Freud's psychoanalysis to scientific cognition, where—according to Bachelard—the knowing mind must contend with unconscious beliefs and assumptions that distort or even block the cognitive process (i.e., epistemological obstacles). In this perspective, psychoanalysis is framed as an epistemological method, and the unconscious becomes an epistemological category. The chapter analyses specific epistemological obstacles identified by Bachelard and examines whether they correspond to the unconscious complexes foundational to Freud's psychoanalysis and Carl Jung's analytical psychology. Additionally, Bachelard's unique formulation of the Super-Ego instance, as presented in *Rationalisme appliqué*, is discussed. Notably, the psychoanalysis of objective knowledge encompasses two dimensions of scientific reasoning: the historical dimension and the individual dimension, which unfolds in educational practice—an aspect that appears on multiple levels of Bachelard's epistemology.

The second chapter examines psychoanalysis as a research method for studying poetic imagination, an area of Bachelard's philosophy distinct from his epistemological inquiries. While imagination in scientific cognition generates epistemological obstacles, it becomes a source of creative power for the subject in the realm of dreaming and poetry. The chapter first focuses on the psychoanalysis of the four elements and their evolution, analysing its terminological transformations and methodological modifications. Next, it explores Bachelard's understanding of the concept of "complex", now functioning as a category that organises the imaginative world. Furthermore, the chapter discusses Bachelard's characteristic rejection of the dream as a proper subject of psychoanalysis and his decision to replace it with reverie. The chapter concludes with a discussion of Bachelard's melancholia, a theme evident from a psychoanalytic perspective but seldom acknowledged in his philosophy studies.

The third chapter addresses the influence of Carl Gustav Jung's analytical psychology on Bachelard's philosophy, particularly in relation to Jung's core concept of the archetype. The chapter traces the evolution of Bachelard's stance toward Jung, from brief references in his early works on imagination to more extensive discussions and adaptations of Jungian concepts in the 1940s, culminating in their integration into his later writings on poetics. Some of Jung's categories ultimately become part of Bachelard's conceptual framework—not merely as borrowed ideas but as fully assimilated analytical tools. One key example is the syzygy of anima and animus, which Bachelard adopts as a fundamental principle for understanding reverie.

The fourth chapter begins with an analysis of the concept of the unconscious, highlighting the complexity of Bachelard's interpretation. This complexity stems not only from the dual structure of his philosophy—which allows for a comparison (or even a confrontation) between two forms of unconsciousness: the scientific unconscious and the poetic unconscious—but also from the multi-layered nature of unconsciousness itself. Bachelard, following

Jung, among others, perceives the unconscious as internally structured. The latter part of the chapter examines Bachelard's connections with the French psychoanalytic movement, his critique of Freudian psychoanalysis, and his engagement with the phenomenology of Edmund Husserl and Maurice Merleau-Ponty.

This book provides a comprehensive analysis of Bachelard's complex relationship with psychoanalysis, demonstrating how his philosophical engagement with this field evolved and influenced both his epistemology and his philosophy of imagination.

The book offers a new interpretation of Bachelard's approach to psychoanalysis, both in the context of his epistemology and philosophy of poetic imagination. Drawing on primary sources as well as classic and contemporary commentaries, the author reconstructs the foundations of Bachelard's "non-psychoanalysis," which is not merely another interpretation of Freud's or Jung's theses but an original method where psychoanalytic concepts are integrated into broader philosophical assumptions. By posing the question, "Was Bachelard ever a psychoanalyst?" the author examines the adequacy of the premises, core ideas, and concepts.

Marta Ples-Bęben

Imagination et inconscient La non-psychanalyse de Gaston Bachelard

Résumé

L'objectif du livre est d'analyser les inspirations psychanalytiques de la philosophie de Gaston Bachelard (1884–1962), tant dans la perspective conceptuelle que contextuelle. Le livre n'est pas une monographie qui documente et systématise l'ensemble de la philosophie bachelardienne, mais une proposition de lecture qui met l'accent à la fois sur la psychanalyse comme un outil reformulé par Bachelard de manière à adhérer à ses projets philosophiques, et sur le contexte dans lequel ces transformations internes ont eu lieu. Pour interpréter cette philosophie dialectique on emploie le concept de « non-psychanalyse », enraciné dans la philosophie même de Gaston Bachelard et dans ses choix conceptuels. Bachelard a utilisé à nombreuses reprises une expression construite avec le préfixe « non- », signalant ainsi le dépassement dialectique caractéristique du « raisonnement non-cartésien », étant pour lui un point de référence.

La philosophie de Bachelard est marquée à la fois par une dualité (philosophie de la science *vs* philosophie de l'imagination poétique) et par une pluralité d'inspirations. Indépendamment de la complexité et de l'évolution de cette pensée, depuis 1938, les traces de référence à la psychanalyse y sont constantes et explicites : à la théorie et à la méthode de Sigmund Freud, à la psychologie analytique de Carl Gustav Jung, ainsi qu'aux thèses de représentants contemporains de Bachelard du mouvement psychanalytique français (Juliette Favez-Boutonier, Marie Bonaparte, et autres). Suivant son objet, le philosophe utilise la psychanalyse pour : 1) soumettre à l'analyse les rêveries, avec les images et les représentations qui les composent, ainsi que le travail de l'imagination créatrice et la conscience du sujet qui rêve ; 2) libérer l'esprit connaissant des obstacles inconscients qui résultent de l'activité de l'imagination rêveuse subjective – source des images qui, selon Bachelard, sont toujours dans la science un signe d'éloignement infondé par rapport à l'abstraction de la pensée scientifique.

Le livre se compose de quatre chapitres consacrés à ces aspects de la philosophie de Bachelard dans lesquels il se réfère à la psychanalyse. Les analyses menées ont le caractère problématique ainsi qu'historique et contextuel. Leur

sujet est l'évolution de l'attitude de Bachelard envers les différentes théories et méthodes formulées dans le cadre du mouvement psychanalytique, compris au sens large, ainsi que la variabilité, résultant de cette évolution, dans l'utilisation par le philosophe de concepts fondamentaux de la psychanalyse.

Le premier chapitre concerne le concept original de Bachelard qu'il a appelé « psychanalyse de la connaissance objective ». L'idée même d'appliquer la psychanalyse de Sigmund Freud à la connaissance scientifique est intrigante. Selon le philosophe, l'esprit connaissant doit lutter dans ce champ contre des préjugés et des présupposés qui déforment ou empêchent la connaissance (c'est-à-dire contre des obstacles épistémologiques). Dans cette perspective, la psychanalyse apparaît comme une méthode épistémologique, et l'inconscient devient une catégorie de théorie de connaissance. Le chapitre analyse différents obstacles épistémologiques identifiés par Bachelard, et examine s'il existe une adéquation entre cette catégorie et les représentations des complexes incluses dans l'inconscient, constituant les principes de base de la psychanalyse freudienne et de la psychologie analytique jungienne. Le chapitre traite également de la formule originale d'instance psychique de Sur-moi, formulée par Bachelard dans *Le Rationalisme appliqué*. Il convient de souligner que la psychanalyse de la connaissance objective concerne deux dimensions de la formation de l'esprit scientifique : la dimension historique et la dimension individuelle. Cette formation se réalise dans la pratique de l'éducation, ce qui apparaît à plusieurs niveaux de l'épistémologie bachelardienne.

Le deuxième chapitre aborde la psychanalyse en tant que méthode d'analyse de l'imagination poétique, un autre domaine, outre l'épistémologie, qui intéresse Gaston Bachelard. Si dans la connaissance scientifique, l'imagination devient une source d'obstacles épistémologiques, dans le domaine de la rêverie et de la poésie, elle se révèle être une source de la puissance du sujet créateur. Les réflexions consacrées à la philosophie de l'imagination bachelardienne se concentrent dans un premier temps sur la psychanalyse de quatre éléments et sur l'évolution qui se produit dans ce champ : à la fois au niveau terminologique que par rapport à d'autres choix méthodologiques. Ensuite, l'analyse porte sur la compréhension bachelardienne du concept de « complexe », cette fois, en tant que catégorie organisant l'imaginaire, et sur le rejet, si caractéristique de la poétique bachelardienne, du rêve nocturne comme objet propre de la psychanalyse, et son remplacement par la rêverie. Le chapitre s'achève par une analyse de la mélancolie bachelardienne, un sujet évident dans la perspective psychanalytique, mais rarement abordé dans la philosophie de Bachelard.

Le troisième chapitre concerne l'influence de la psychologie analytique de Carl Gustav Jung sur la philosophie de Bachelard. Il s'agit notamment de l'interprétation bachelardienne des principes de cette théorie, avec la catégorie centrale de l'archétype. Le chapitre présente l'évolution de l'attitude de Bachelard envers Jung : à partir de brèves mentions dans ses premiers écrits sur l'imagination, par les références de plus en plus longues et les modifications personnelles du concept jungien dans les travaux des années quarante, jusqu'aux derniers ouvrages sur la poésie. Certaines des catégories

introduites par Jung entrent dans le corpus conceptuel du philosophe, non plus comme exemple emprunté, mais comme un outil analytique pleinement assimilé: évoquons par exemple la syzygie *anima-animus*, indispensable à la compréhension de la rêverie.

Le quatrième chapitre commence par l'analyse de la catégorie de l'«inconscient», qui dévoile la complexité de la compréhension bachelardienne de ce concept. Cette complexité est définie non seulement par la dualité de la philosophie bachelardienne, ce qui permet de confronter, ou du moins de comparer, deux types d'inconscient – inconscient scientifique et inconscient poétique –, mais aussi par la pluralité de niveaux de l'inconscient, que Bachelard, avec C.G. Jung entre autre, trouve structurée intérieurement. Le chapitre examine ensuite les liens entre Bachelard et le mouvement psychanalytique en France, la critique qu'il fait de la psychanalyse freudienne, ainsi que les références à la phénoménologie d'Edmund Husserl et de Maurice Merleau-Ponty.

Le livre propose une nouvelle interprétation de la lecture bachelardienne de la psychanalyse, à la fois dans le contexte de son épistémologie et dans celui de sa philosophie de l'imagination poétique. En recourant aux œuvres originales ainsi qu'à des commentaires classiques et contemporains, l'auteur reconstruit les principes de la «non-psychanalyse» bachelardienne, qui n'est pas une autre interprétation de thèses de Freud ou de Jung, mais bien une méthode originale, dans laquelle les concepts psychanalytiques sont inscrits dans des fondements philosophiques plus larges. En posant la question si Bachelard était, au fond, psychanalyste, l'auteur examine la pertinence de ses hypothèses, de ses idées et de ses concepts fondamentaux.

Spis treści

Wprowadzenie	5
Rozdział I	
Psychoanaliza poznania obiektywnego	19
Psychoanaliza i poznanie naukowe	19
Psychoanaliza wiedzy a epistemologia, która mówi „nie”	22
Co tkwi w naukowej nieświadomości?	27
Umysł przednaukowy i libido	35
Czy przeszkody poznawcze są kompleksami naukowej nieświadomości?	39
Intelektualne Nad-ja	52
Psychoanaliza poznania obiektywnego jako terapia	65
Rozdział II	
Psychoanaliza wyobraźni	69
Od przeszkód epistemologicznych do wyobraźni poetyckiej	69
Czy psychoanaliza wyobraźni jest możliwa? W poszukiwaniu metody	74
Bachelard i psychiatria egzystencjalna	79
Kompleksy wyobraźni poetyckiej	84
Psychoanaliza marzenia na jawie	96
Marzenie i melancholia	105
Rozdział III	
Archetyp jako problem. Bachelard wobec Junga	119
Bachelard i psychologia analityczna	119
Bachelard wobec Jungowskiej koncepcji archetypu	125
Archetyp i obraz	130
Archetypy w literaturze	138
„[...] to <i>anima</i> jest u źródła marzeń”	147
Król i Królowa. Kosmiczne marzenie alchemii	154

Rozdział IV

Polemiki i konteksty	161
Nieświadomość – indywidualna, zbiorowa, kosmiczna	161
Nieświadomość umysłu naukowego	161
Nieświadomość marzenia	165
Nieświadomość kosmiczna	168
Nieświadomość a <i>cogito</i>	172
Gaston Bachelard i francuski ruch psychoanalityczny	176
Bachelard, krytyk Freuda	186
Zwrot ku fenomenologii?	195
Nie-fenomenologia	195
Bachelard a fenomenologia Maurice’a Merleau-Ponty’ego	202
Zakończenie	209
Bibliografia	217
Indeks osobowy	231
Summary	235
Résumé	238

Redaktor
Magdalena Kopec

Projekt okładki
Tomasz Tomczuk

Korekta
Marzena Marczyk

Łamanie
Marek Zagniński

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.05.2026
Copyright © 2025 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.06.2026
publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach
4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

<https://orcid.org/0000-0003-4281-9957>
Ples-Bęben, Marta
Wyobrażenia i nieświadomość : nie-psychoanaliza
Gastona Bachelarda / Marta Ples-Bęben. –
Wydanie I. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu
Śląskiego, 2025. – (Studia Philosophica
Silesiensia ; 4)

<https://doi.org/10.31261/PN.4246>

ISBN 978-83-226-4477-5

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-4478-2

(wersja elektroniczna)

ISSN 2720-1120

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Jordana 18, 40-043 Katowice
<https://wydawnictwo.us.edu.pl>
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa
Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7–9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 15,25. Ark. wyd. 16,5. Papier Munken Print White 90 g vol. 1.5. PN 4246.
Cena 54,90 zł (w tym VAT)

Autorka książki dokonuje szeregu analiz otwierających się na potrzeby badawcze i dydaktyczne różnych środowisk humanistycznych w Polsce, proponując rozważania istotne i ciągle zbyt rzadko obecne. [...] Publikacja powinna spotkać się z szerokim zainteresowaniem, sprzyjając potrzebemu przetłomaczeniu recepcyjnemu w Polsce oraz przetrzucaniu pomostów między np. psychoanalizą i fenomenologią czy epistemologią i jej zastosowaniami ogólnohumanistycznymi, związanymi z kategorią przeszkód poznawczych koniecznych do rozpoznania i przezwyciężenia.

Z recenzji wydawniczej Lecha Witkowskiego

* * *

Oryginalnym wkładem jest radykalne zaprzeczenie tradycyjnej psychoanalizy, co się wyraża w określeniu „NIE-psychoanaliza”. Autorka dobitnie podkreśla tę nieciągłość, a przez to również oryginalność „wyobraźni twórczej”.

Z recenzji wydawniczej Jadwigi Mizińskiej

ISSN 2720-1120

Cena 54,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4478-2

9 788322 644782

Więcej o książce

